

חלק ג:
לאחר התיכון

7. לימודים במוסדות תורניים

מבוא ומתודולוגיה

פרק זה בוחן את ההשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במוסדות לימוד תורניים לאחר סיום לימודי התיכון. בשלושת הסעיפים הראשונים של הפרק נבחן היקף הלימודים בשלושת סוגי המוסדות המרכזיים שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי ממשיכים ללמוד בהם: ישיבות, מכינות קדם-צבאיות (להלן: מכינות) ומדרשות. הישיבות מחולקות לישיבות הסדר וישיבות גבוהות; המכינות מחולקות למכינות תורניות המיועדות לציבור דתי, ולמכינות כלליות שרוב התלמידים בהן אינם מנויים עם בוגרי החינוך הממלכתי-דתי; והמדרשות מחולקות למדרשות המשלבות מסלול של שירות צבאי ולמדרשות שאינן משלבות שירות צבאי. בכל סעיף מוצגים בהרחבה ההבדלים בין סוגי המוסדות השונים. לאחר מכן, בסעיף הרביעי מוצגים נתונים המסכמים באופן רוחבי את ההשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכלל מוסדות הלימוד התורניים לאחר התיכון.

מבחינה מתודולוגית ישנה מורכבות בפרק זה בשל כך שהנתונים על המוסדות התורניים השונים מרוכזים בידי גופים שונים, ובנוסף חלק מהגופים אינם גורמים ממשלתיים רשמיים. בשל כך, בחרתי שלא להסתמך על נתונים של גופים המאגדים את המוסדות כדוגמת איגוד ישיבות ההסדר או פורום המדרשות התורניות לבנות, מכיוון שהנתונים של גופים אלו לא נאספים בדרך כלל באופן אחיד ורציף, אם בכלל הם נאספים על ידם. כמו כן, לגופים אלו בדרך כלל אין נתונים על שנים רחוקות יותר, והדבר פוגע ביכולת להציג את הנתונים בפרספקטיבה רחבה. בשל כך, הנתונים על ישיבות ומדרשות מבוססים על עיבודים לנתונים שהופקו במיוחד על ידי הלמ"ס עבור מחקר זה, כך שבמקום שבו הדבר אינו מצוין במפורש הנתונים מבוססים על נתוני הלמ"ס. עם זאת, על מנת להציג תמונה רחבה הוצלבו נתוני הלמ"ס עם נתוני משרד החינוך. באשר למכינות, הרי שללמ"ס אין נתונים בנושא זה, ולכן הנתונים המוצגים מבוססים על נתוני משרד החינוך בלבד.

ללמ"ס קיימים נתונים זמינים על ישיבות ומדרשות החל משנת 1997, והם קיימים על ילידי 1973 ואילך. בנוסף, חשוב לציין כי בכמה שנים בודדות היו ככל הנראה בעיות מתודולוגיות באיסוף הנתונים, ולכן בחרתי שלא להציג אותן. על כל פנים, עיקר העניין הוא בהצגת המגמות ארוכות הטווח לאורך השנים, ולכן אין לכך משמעות יתירה.

7.1. ישיבות

7.1.1. רקע כללי

בפני בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עומדים שני מסלולים של לימודים בישיבות: ישיבת הסדר וישיבה גבוהה. מסלול ישיבת הסדר הוא מסלול המשלב לימודים תורניים גבוהים ושירות צבאי, בדרך כלל במסגרת מחלקה דתית. המסלול הסטנדרטי של ישיבת הסדר כולל לימודים של שנה במסגרת דחיית גיוס ולאחר מכן תהליך של חיול לצבא לתקופה של ארבע שנים, מתוכן שנה וחמישה חודשים במסגרת שירות צבאי פעיל ושנתיים ושבעה חודשים של לימודים בישיבה במסגרת של"ת (שירות ללא תשלום). ישנם גם תת-מסלולים של הסדר או דמויי-הסדר המתפרסים על תקופות קצרות או ארוכות יותר, אך במסגרת זו לא אוכל להרחיב באופן פרטני על כל אחד מהמסלולים הללו, ששיעור התלמידים בהם ממילא נמוך יחסית ולכן אתמקד בתמונה הרחבה על כלל תלמידי ישיבות ההסדר.¹³⁸ כמו כן, חשוב לציין שחלק מתלמידים המתחילים ללמוד בישיבות ההסדר אינם מסיימים את המסלול, כך שבשלב מסוים הם ממשיכים לשירות צבאי מלא במנותק מהמסגרת של מסלול ההסדר.

מסלול הישיבה הגבוהה הוא המסלול הסטנדרטי של לימודים בישיבה תוך כדי דחיית גיוס, מסלול הרווח בחברה החרדית. עם זאת, מרבית בני החברה הדתית-לאומית הלומדים בישיבות גבוהות משלבים גם שירות צבאי. יש המפסיקים את לימודיהם בישיבה ומשרתים שירות צבאי מלא. אחרים משרתים במסלולים מקוצרים בגילאים מבוגרים יותר, למשל במסגרת מסלול "הסדר מרכז". השירות הצבאי במסגרת מסלול זה הוא קצר יותר ממסלול ההסדר והוא נע בין 6 חודשים ל-17 חודשים בהתאם לסטטוס המשפחתי של המתגייס (רווק או נשוי) וליחידה אליה הוא מתגייס.

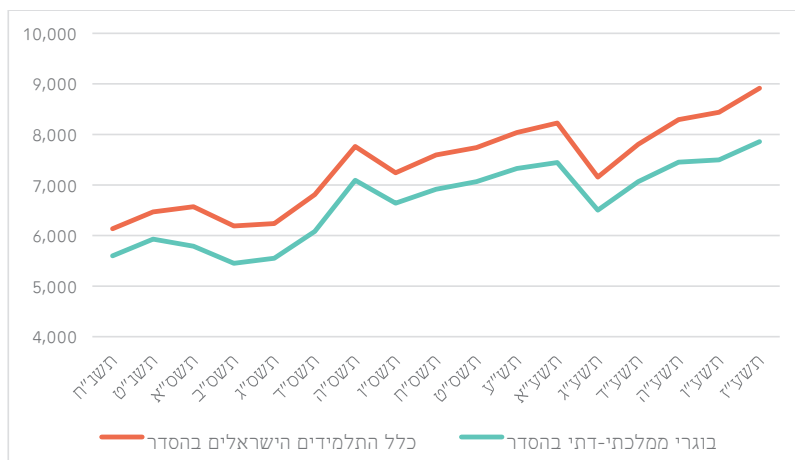
הנתונים המוצגים להלן בנוגע לישיבות הסדר וישיבות גבוהות אינם כוללים את התלמידים הלומדים במסגרת של כולל בישיבות אלו. מסגרת הכולל מיועדת לתלמידי ישיבה נשואים (אברכים), כך שגם אם בפועל תלמידי הכולל לומדים ביחד עם בני הישיבה האחרים, הרי שמבחינה פורמלית הם נחשבים כלומדים במסגרת של כולל. בנוסף, קיימות גם מסגרות ייחודיות של כוללים הנפרדות מהמסגרות של ישיבות ההסדר והישיבות גבוהות. חלק ממסגרות הכוללים הן מסגרות חלקיות שיום הלימודים בהן איננו מלא. בשל כך, בהמשך הדברים אתייחס בקצרה גם למספר ושיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים במסגרות של כולל.

138. המסלולים העיקריים מלבד המסלול המרכזי הם: סדר (מסלול של שש שנים הכולל שירות צבאי לא רציף לתקופה שנה ועשרה חודשים), שילוב (מסלול של חמש שנים הכולל שירות צבאי מלא. תלמידי מסלול זה אינם מתגייסים כקבוצה עצמאית) ושילובים (מסלול של ארבע שנים הכולל שירות צבאי במשך שנתיים).

7.1.2. תלמידי ישיבות - נתוני הלמ"ס

בתרשים הבא מוצג שיעור התלמידים במסלול ישיבות הסדר לאורך השנים תשנ"ח-תשע"ז, לעומת שיעור התלמידים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי במסלול זה בשנים אלו. כמו שאר התרשימים בפרק זה, בכל מקום שמוזכר השיעור הכולל של התלמידים הכוונה לתלמידים בעלי תעודת זהות ישראלית בלבד, ללא תלמידי חו"ל.

תרשים 7.1: מספר תלמידים כולל במסלול ישיבת הסדר, תשנ"ח-תשע"ז

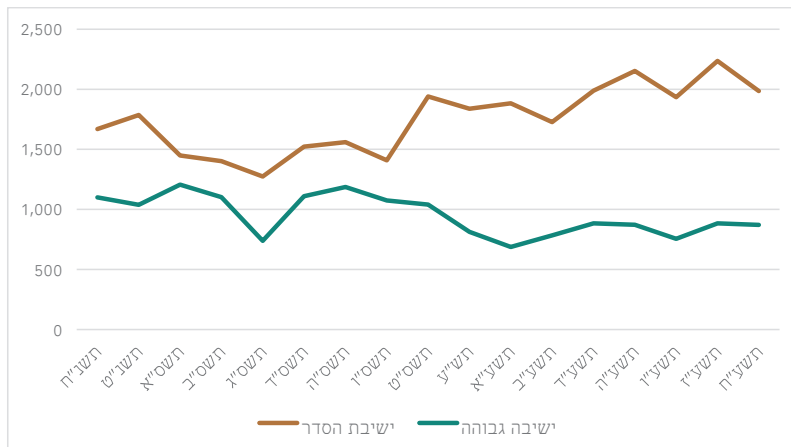

על פי נתונים אלו, מספר התלמידים הישראלים במסלול הסדר הגיע ל-8,914 בשנת תשע"ז. ניתן לראות בתרשים שלאורך השנים ישנה יציבות יחסית של 700-800 תלמידים ישראלים בישיבות הסדר שאינם בוגרי חינוך ממלכתי-דתי, ובשנים האחרונות המספר אף התרחב והגיע לכדי 1,050 תלמידים בשנת תשע"ז. פער זה נובע ככל הנראה מקיומן של מספר ישיבות לגילאי תיכון המיועדות לציבור הדתי-לאומי שבוגריהן ממשיכים ללימודים במוסדות ישיבת הסדר, אך מבחינה פורמלית הן אינן משתייכות לחינוך הממלכתי-דתי אלא לחינוך החרדי. כמו כן, ישנו ככל הנראה גם מיעוט של בוגרי חינוך ממלכתי וחינוך חרדי הממשיכים ללמוד בישיבת הסדר, וייתכן שהגידול במספר זה בשנים האחרונות נובע מהקמתה של ישיבת הסדר חרדית בשנת 2013 ביישוב גן יבנה. בנוסף, על אף שהמספר הכולל של התלמידים מתייחס לתלמידים בעלי תעודת זהות ישראלית בלבד, ייתכן שישנם תלמידים מחו"ל שעלו לארץ במהלך שנות הלימודים שלהם, וגם הם מהווים חלק מקבוצת התלמידים בישיבות הסדר שאינם בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

מכאן ואילך אתמקד בתלמידי ישיבות הסדר וישיבות גבוהות שהינם בוגרי החינוך

הממלכתי-דתי. התרשים הקודם התייחס לכלל התלמידים בישיבות ההסדר כמכלול (כלל התלמידים במוסד ולא תלמידים בשנה מסוימת) אך כדי להבין את מגמות העומק בהתפתחות מוסדות אלו יש לבחון את הנתונים ברמה פרטנית יותר. בתרשים הבא מוצג מספר התלמידים בשנת הלימודים הראשונה שלהם בישיבות הסדר ובישיבות גבוהות. אציין מראש כי סביר להניח שבמרבית המקרים שנת הלימודים הראשונה חופפת לשנה הראשונה שלאחר סיום התיכון (גילאי 18-19, ובשפת הישיבות: שיעור א), אך ישנם גם מקרים שתלמיד החל ללמוד במוסד לימודים אחד ועבר למוסד אחר בשלב מאוחר יותר, ובישיבות גבוהות ישנם גם מקרים של תלמידים שמתחילים ללמוד בהן רק לאחר השירות הצבאי.¹³⁹

תרשים 7.2: מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה שלהם בישיבת הסדר ובישיבה גבוהה בשנים תשנ"ח-תשע"ח

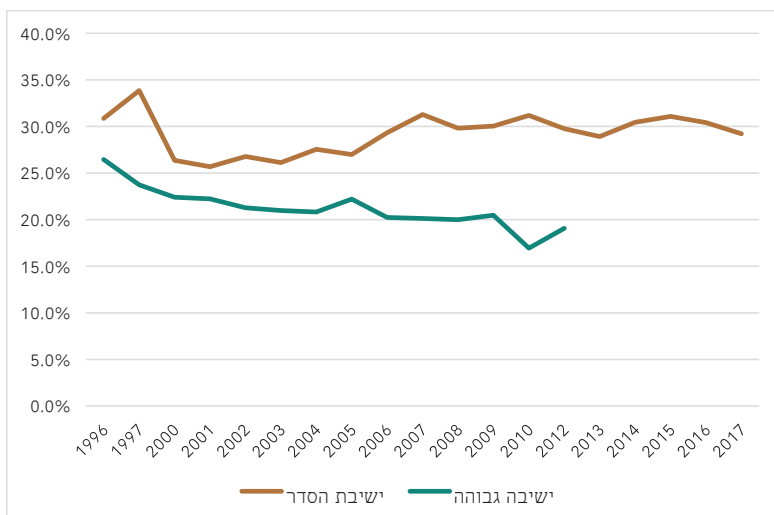
ניתן לראות תמונת מצב מעניינת באשר למספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בישיבות הסדר ובישיבות גבוהות: מספר התלמידים שהחלו ללמוד בישיבות הסדר היה מצוי ברירה בשנים תשנ"ט-תשס"ג, אך מאז הוא נמצא בעלייה הדרגתית, ובפרט החל משנת תשס"ו, כך שבשנת תשע"ח היו 1,961 בוגרי חינוך ממלכתי-דתי שהחלו את לימודיהם בישיבות הסדר. מנגד, בקרב תלמידי הישיבות הגבוהות ניתן לראות ירידה הדרגתית במספר התלמידים המתחילים ללמוד במוסדות אלו, החל משנת תשס"ה.

139. בנוסף, חשוב לציין שתלמיד שהחל לימודים בישיבת הסדר ועבר לישיבה גבוהה, או להפך, יופיע למעשה פעמיים בתרשים זה. בממוצע יש בכל שנתון של מסיימי תיכון בחינוך הממלכתי-דתי כ-300 תלמידים הלומדים גם בישיבת הסדר וגם בישיבה גבוהה.

כך, בעוד בשנת תשס"ה החלו את לימודיהם בישיבות גבוהות 1,186 תלמידים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי, בשנת תשע"ח החלו את לימודיהם בישיבות אלו 871 תלמידים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי. על כל פנים, ניתן לראות שהשנים שבהן עולה מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המתחילים לימודים בישיבות הסדר מקבילות לשנים שבהם יורד מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המתחילים לימודים בישיבות גבוהות.

בתרשים הבא מוצגים הנתונים לא על פי מספר המתחילים לימודים בשנת לימודים בישיבה, אלא על פי שנתון הלימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, וכך מתאפשר לבחון לא רק את מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים בישיבות, אלא גם את שיעורם מבין כלל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. במלים אחרות, על כל שנתון בנפרד מוצג שיעור התלמידים שהמשיכו ללימודים בישיבת הסדר ובישיבה גבוהה. בתרשים זה תלמידים שלמדו גם בישיבות הסדר וגם בישיבות גבוהות מופיעים בשני סוגי המוסדות (בממוצע יש בכל שנתון של מסיימי תיכון כ-300 תלמידים הלומדים גם בישיבת הסדר וגם בישיבה גבוהה). בנוסף, מכיוון שבישיבות גבוהות ישנם תלמידים שמתחילים את לימודיהם בשלב מאוחר יחסית (ככל הנראה במקרים רבים לאחר מסלול הסדר), מוצגים נתוני הישיבות הגבוהות רק עד השנתון שסיים את לימודיו התיכוניים בשנת 2012 (לאחר מכן הנתונים מצביעים על ירידה, אך ייתכן שהירידה – לפחות בחלקה – נובעת מחסרונם של תלמידים המתחילים את לימודיהם בישיבות גבוהות רק בשלב מאוחר יותר, כאמור לעיל).

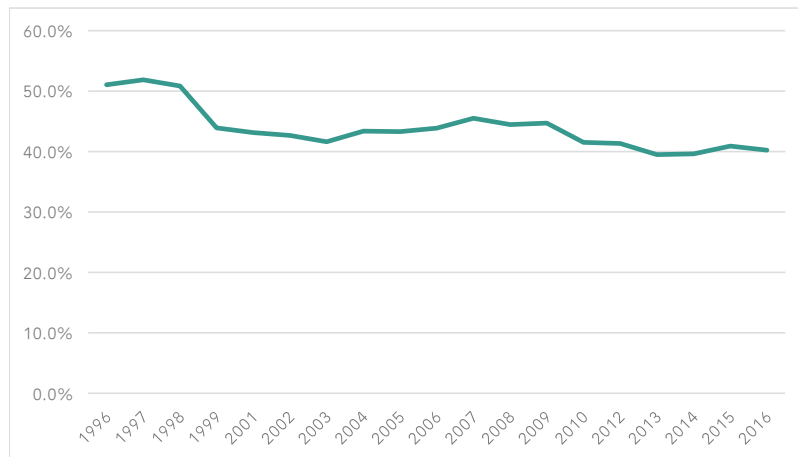
תרשים 7.3: שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2017 שלמדו בישיבות הסדר ובישיבות גבוהות

ישנה ירידה בקרב בוגרי שנתוני שנות ה-90 בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללימודים בישיבות הסדר. בשנתונים של המחצית הראשונה של העשור הראשון של המאה ה-21 שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בישיבות הסדר התייצב על 26%-27%, ובסוף העשור שיעור התלמידים עלה לכ-30% מהבוגרים והוא נשאר יציב יחסית עד לבוגרי שנתון 2017. באשר לישיבות הגבוהות ניתן לראות ירידה הדרגתית בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללמוד בהם, מ-26.1% בקרב בוגרי שנתון 1996 ל-19.1% בקרב בוגרי שנתון 2012. כאמור לעיל, ישנה בעיה להביא נתונים של שנתונים מאוחרים יותר על בוגרי ישיבות גבוהות, אך מהנתונים שהוצגו לעיל על כמות התלמידים בשנה הראשונה בישיבות גבוהות, ניתן לראות שאין שינוי משמעותי במספר התלמידים, כך שסביר להניח ששיעור התלמידים מבין הבוגרים לא עלה, ואולי אף ירד לאור הגידול במספר תלמידי החינוך הממלכתי-דתי.

בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכל שנתון שהמשיכו ללימודים בישיבות הסדר וישיבות גבוהות (ביחד). בתרשים זה כל תלמיד מוצג רק פעם אחת, כך שאם הוא למד גם בישיבה גבוהה וגם בישיבת הסדר הוא ייספר רק פעם אחת.

תרשים 7.4: שיעור המשך לימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2016 בישיבות הסדר וישיבות גבוהות (ביחד)

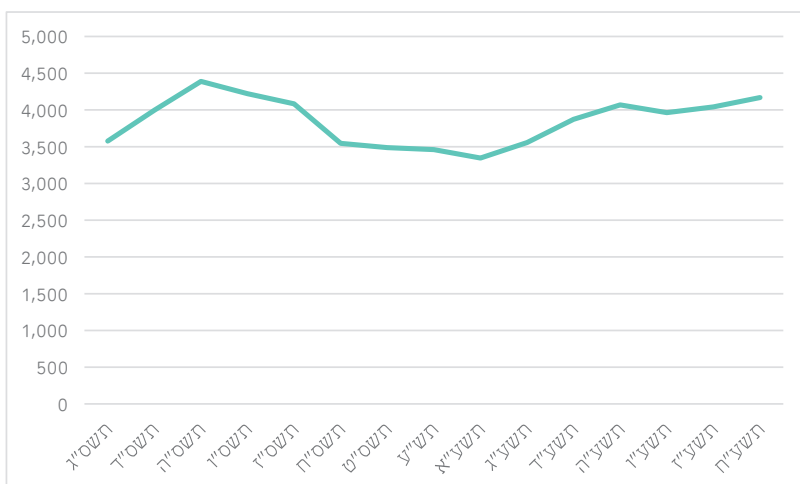

בשנתונים של סוף שנות ה-90 עמד שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללימודים בישיבות על כ-51%. בעשור הראשון של המאה ה-21 עמד שיעור הממשיכים ללימודים בישיבות על בין 42% ל-45%, ובעשור השני של המאה ה-21 הוא התייצב על כ-40%. ייתכן שהירידה המשמעותית בשיעור הממשיכים ללימודים בישיבות בסוף

שנות התשעים נבעה מכך שבשנים אלו החל עולם המכינות הקדם-צבאיות להתייצב ולמשוך תלמידים שבעבר היו ממשיכים ללימודים בישיבה.

באשר לישיבות הגבוהות חשוב לציין שעל אף שנמצא שישנה ירידה במספר (וכמובן בשיעור) של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המתחילים ללמוד בהן, אין ירידה במספר הכולל של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים בישיבות גבוהות בשנת לימודים נתונה, כפי שמוצג בתרשים הבא.

תרשים 7.5: מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בישיבות גבוהות (כלל התלמידים בכלל המוסדות) בשנים תשס"ג-תשע"ח

מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הכולל בישיבות הגבוהות נע בין 3,500 ל-4,500 לאורך השנים, ולאחר ירידה באמצע העשור הראשון של המאה ה-21 הוא מצוי בעלייה בעשור האחרון, כאשר בשנים האחרונות הוא התייצב סביב כ-4,000 תלמידים בשנה.

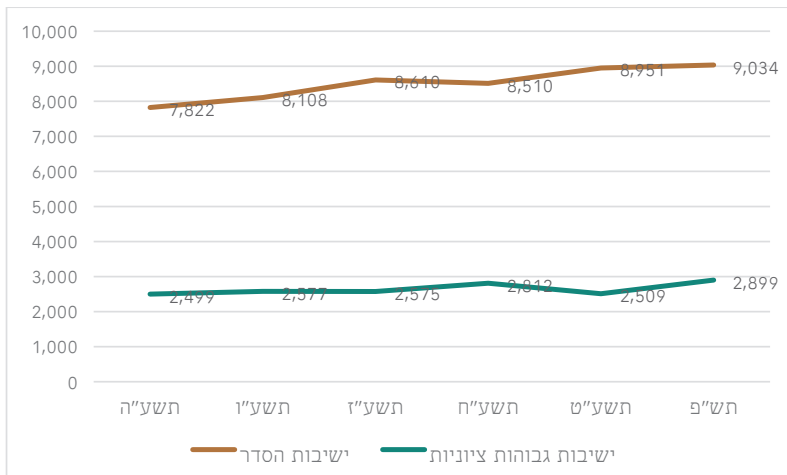
כיצד ניתן להסביר את העלייה בכמות בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בישיבות גבוהות בעשור האחרון על אף שכמות בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכה ללימודים בישיבות גבוהות אינה עולה? ניתן לשער שהדבר נובע מכך שלאורך השנים מספר שנות הלימודים של תלמיד ממוצע בישיבה גבוהה התארך. במלים אחרות, ייתכן שבעבר תלמידים היו לומדים תקופה קצרה בישיבה גבוהה ומתגייסים לצבא, ואילו כיום, הבוחרים ללמוד בישיבות גבוהות עושים זאת למשך מספר שנים גדול יותר, כך שכמות התלמידים בישיבות הגבוהות בזמן נתון אינה בירידה.¹⁴⁰

¹⁴⁰. ייתכן גם שהדבר קשור להתפתחות המכינות הקדם-צבאיות באופן ש"משך" מהישיבות הגבוהות

7.1.3 תלמידי ישיבות: נתוני משרד החינוך

עד כה הוצגו בפרק זה נתוני המשך הלימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בישיבות הסדר וישיבות גבוהות על פי נתוני הלמ"ס. בסעיף זה אבקש להצליב את הנתונים עם נתוני משרד החינוך. נתוני המשרד אינם מאפשרים להבחין בין בוגרי חינוך ממלכתי-דתי ובין בוגרי מוסדות אחרים. באשר לישיבות הסדר, הדבר אינו משמעותי מכיוון שבלאו הכי מרבית התלמידים בהן הן בוגרי חינוך ממלכתי-דתי, ובנוסף ניתן להבחין בנתוני הלמ"ס בין כלל התלמידים בישיבות הסדר ובין בוגרי חינוך ממלכתי-דתי, כפי שהוצג בתרשים 7.1. באשר לישיבות הגבוהות, הרי שרוב התלמידים במוסדות אלו הם באופן טבעי בוגרי חינוך חרדי, מכיוון שלימודים בישיבה גבוהה הם דרך המלך של החברה החרדית. עם זאת, למשרד החינוך, בניגוד ללמ"ס, ישנה קטגוריה מובחנת של ישיבות גבוהות ציוניות, ולפיכך אציג את הנתונים לפי קטגוריה זו. בנוסף, נתוני משרד החינוך קיימים רק עבור השנים האחרונות ולא ניתן לבחון את המידע לגביהם על משך תקופת זמן ממושכת של כמה עשורים.

תרשים 7.6: מספר תלמידים בישיבות הסדר ובישיבות גבוהות ציוניות בשנים תשע"ה-תש"ף, נתוני משרד החינוך

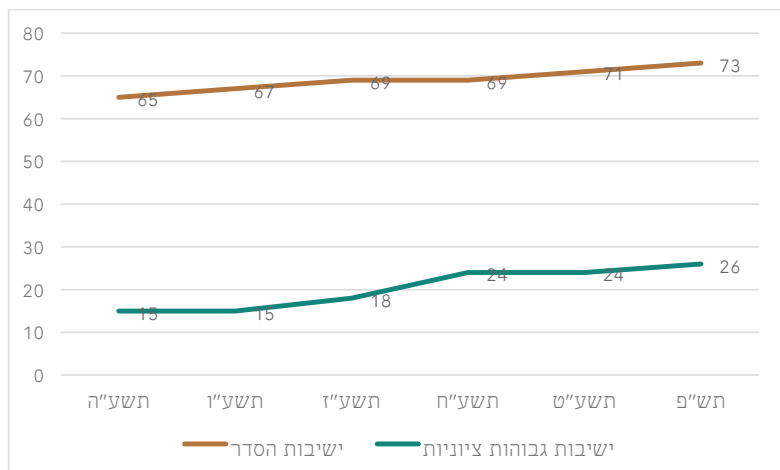
נתוני תלמידי ישיבות ההסדר המוצגים בתרשים קרובים לאלו שהוצגו לעיל על פי נתוני הלמ"ס: כ-9,000 תלמידים בישיבות הסדר, אם כי כאמור לעיל, בנתונים המפולחים

תלמידים שמלכתחילה למדו בהן במשך תקופת זמן קצרה יחסית.

הראיתי שכ-1,000 מהם אינם בוגרי חינוך ממלכתי-דתי. מנגד, באשר לישיבות הגבוהות ישנו לכאורה פער בין נתוני הלמ"ס ובין נתוני משרד החינוך: בעוד בנתוני הלמ"ס – המתייחסים רק לבוגרי החינוך הממלכתי-דתי – נמצא שישנם כ-4,000 תלמידים בישיבות גבוהות בשנה, בנתונים אלו, המתייחסים לכלל התלמידים בישיבות הגבוהות הציוניות (לא רק בוגרי חינוך ממלכתי-דתי) נמצא שישנם פחות מ-3,000 תלמידים. ניתן להצביע על שתי סיבות אפשריות לפער זה: הראשונה, בוגרי חינוך ממלכתי-דתי ההופכים לחרדים ובהתאם לכך ממשיכים ללימודים בישיבות גבוהות חרדיות, ולפיכך מופיעים ברישומי הלמ"ס כבוגרי חינוך ממלכתי-דתי הלומדים בישיבות גבוהות, אך מנגד אינם מופיעים בין התלמידים הלומדים בישיבות גבוהות ציוניות בנתוני משרד החינוך. השנייה, ייתכן שהרישום של הישיבות הגבוהות הציוניות הוא חלקי והוא אינו כולל למעשה ישיבות גבוהות המיועדות לציבור הדתי-לאומי, אך אינן מסווגות בפועל כישיבות גבוהות ציוניות.

בתרשים הבא מוצג מספר ישיבות ההסדר והישיבות הגבוהות המוגדרות כציוניות על פי נתוני משרד החינוך בשנים תשע"ה-תש"ף.

תרשים 7.7: מספר ישיבות הסדר וישיבות גבוהות ציוניות בשנים תשע"ה-תש"ף, נתוני משרד החינוך

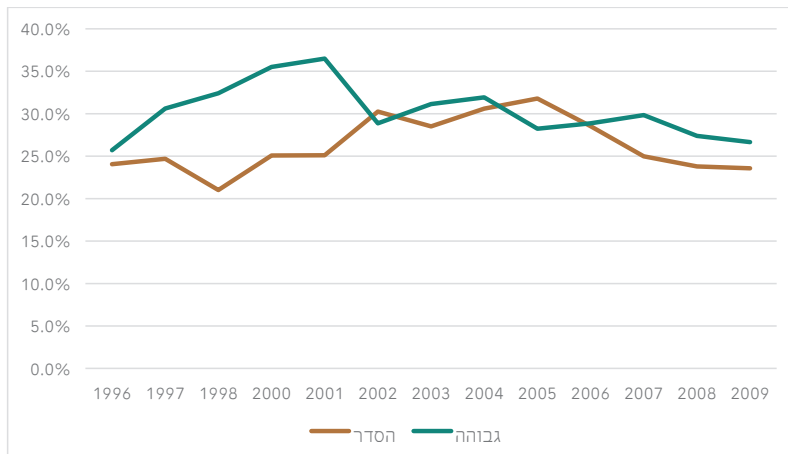

בעוד מספר ישיבות ההסדר עולה באופן הדרגתי ומתון בשנים האחרונות מ-65 ל-73, הרי שמספר הישיבות הגבוהות הציוניות עולה באופן משמעותי מ-15 ישיבות בשנת 2014 ל-26 ישיבות בשנת 2019.

7.1.4. תלמידי כולל

כאמור, נתוני הישיבות שהוצגו לעיל מתייחסים רק לתלמידים הרווקים הלומדים בישיבות ההסדר ובישיבות הגבוהות, אך למעשה בישיבות אלו לומדים גם תלמידים נשואים במסגרות של כולל אברכים. בנוסף, קיימות גם מסגרות ייחודיות של כוללים שלא במסגרת ישיבות ההסדר או ישיבות גבוהות. חלק ממסגרות הכוללים הן מסגרות חלקיות שיום הלימודים בהן איננו מלא. על פי נתוני הלמ"ס, בכל אחת מהשנים תשס"ט-תשע"ח היו בזמן נתון כ-7,000 תלמידי כולל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.¹⁴¹ כמו כן, מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לאורך השנים ישנו שיעור יציב יחסית של כ-900 תלמידים בכל שנתון שהיו אברכי כולל בשלב מסוים של לימודיהם התורניים. באופן טבעי, רוב תלמידי הכוללים הם תלמידים לשעבר בישיבות ההסדר וישיבות גבוהות הממשיכים ללמוד כאברכים במסגרת כולל לאחר חתונתם. בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרי ישיבות ההסדר והישיבות הגבוהות לאורך השנים שהפכו לאברכי כולל (על פי נתוני הלמ"ס). הנתונים מוצגים עד בוגרי שנתון 2009, שכן לגבי השנתונים המאוחרים סביר יותר להניח שחלק מבוגריהם לא הספיקו להגיע ללימודי כולל עד לשנת הלימודים תשע"ח, השנה העדכנית ביותר לגביה יש נתונים.

תרשים 7.8: שיעור הלומדים במסגרת כולל מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2009 שלמדו בישיבות ההסדר ובישיבות גבוהות

141. הנתונים בשנים שלפני כן היו נמוכים יותר, אך מכיוון שניתן לזהות בוגרי חינוך ממלכתי-דתי רק החל מבוגרי שנתון 1991 ייתכן שבשנים מוקדמות חסרים תלמידי כולל שסיימו את לימודי התיכון לפני 1991, כך שהשוואה בין השנים הינה בעייתית.

מבין בוגרי השנתונים של סוף שנות ה-90 עמד שיעור תלמידי ישיבות ההסדר שהפכו לתלמידי כולל על כ-25%, אחר כך עלה לכ-30% והגיע לשיא של 31.8% בקרב בוגרי שנתון 2005, ולאחר מכן ישנה ירידה הדרגתית עד שבשנה הכי עדכנית (בוגרי שנתון 2009) שיעור בוגרי ישיבות ההסדר שהפכו לתלמידי כולל עמד על 23.6%. בקרב הישיבות הגבוהות שיעור התלמידים שהפכו לתלמידי כולל הגיע לשיא בקרב בוגרי שנתון 2001, אז הוא עמד על 36.5%, אך מאז הוא מצוי בירידה הדרגתית, כך שמבין בוגרי שנתון 2009 שיעור תלמידי הישיבות הגבוהות שהפכו לתלמידי כולל עמד על 26.7%. על כל פנים, בממוצע של כלל השנים שיעור תלמידי הישיבות הגבוהות שהפכו לתלמידי כולל גבוה יותר ועומד על 30.3% לעומת 26.3% מבין תלמידי ישיבות ההסדר.

7.2 מכינות קדם-צבאיות

ישנם שלושה סוגים של מכינות קדם-צבאיות (מכינות): תורניות, מעורבות וחילוניות. המכינות התורניות מיועדות לציבור הדתי-לאומי ולומדים בהן גברים דתיים בלבד. המכינה התורנית הראשונה היא מכינת "בני דוד" ביישוב עלי שהוקמה בשנת 1988. המכינות המעורבות מיועדות לציבור דתי וחילוני ולומדים בהן גברים ונשים ביחד. המכינות החילוניות אינן פונות לציבור הדתי, ובחלקן הגדול אף ישנו קושי ממשי לשמור על אורח חיים דתי (כשרות, שבת), כך שלא לומדים בהן דתיים, אם כי ככל הנראה ישנו שיעור מזערי של דת"שים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי הלומדים בהם. בשנת 1997 הוקמו המכינה החילונית הראשונה (נחשון) והמכינה המעורבת הראשונה (בית ישראל).

המסלול המרכזי במכינות הוא מסלול של שנה אחת (שנה א'), אך קיים גם מסלול המשך (שנה ב') שחלק מהתלמידים ממשיכים אליו. מלבד מכינות אלו ישנם גופים נוספים המציעים תוכניות חצי-שנתיות בטרם הגיוס לצבא, ובראשן תכנית אופק של משרד הביטחון.¹⁴² תוכניות אלו מכנות את עצמן בשם מכינה, אך חוק המכינות אינו חל עליהן והן אינן חברות במועצת המכינות, ולפיכך לא אתייחס אליהן בפרק זה.

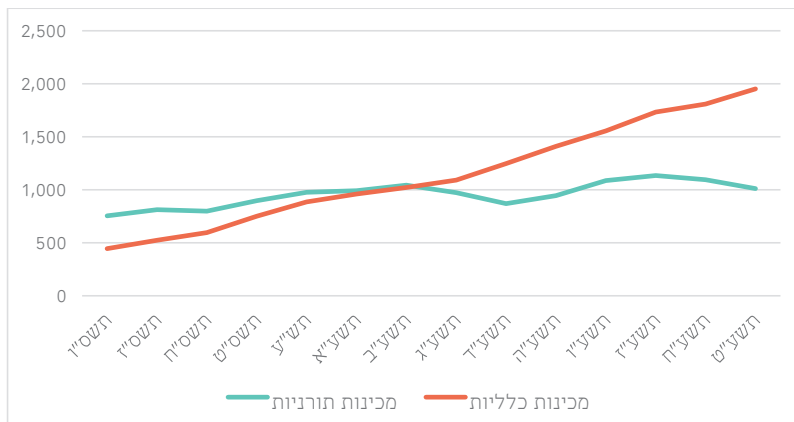
בעוד בנוגע לישיבות ומדרשות ללמ"ס יש מידע מדויק על בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, בנוגע למכינות לא קיים לעת עתה מידע מסוג זה. כיוון שכך, אתמקד בהצגת הנתונים של משרד החינוך לפי סוגי המכינות. אין ספק שרוב מוחלט של התלמידים

142. מרבית התוכניות הללו מיועדות לציבור מגוון ורחב יותר מזה של המכינות הפועלות במשך שנה שלימה. מכינות אופק מיועדות בעיקר לציבור מהפריפריה החברתית והגיאוגרפית, וחלקן אף פונות באופן ייעודי לסקטורים ספציפיים כדוגמת חרדים, עולי ברית המועצות ודרוזים.

במכינות התורניות הם בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, אם כי ייתכן שישנו מיעוט קטן של בוגרי חינוך ממלכתי הלומדים במכינות אלו.

בתרשים הבא מוצג מספר התלמידים בשנה א' במכינות התורניות לעומת המכינות הכלליות (מעורבות וחילוניות ביחד) החל משנת תשס"ו.

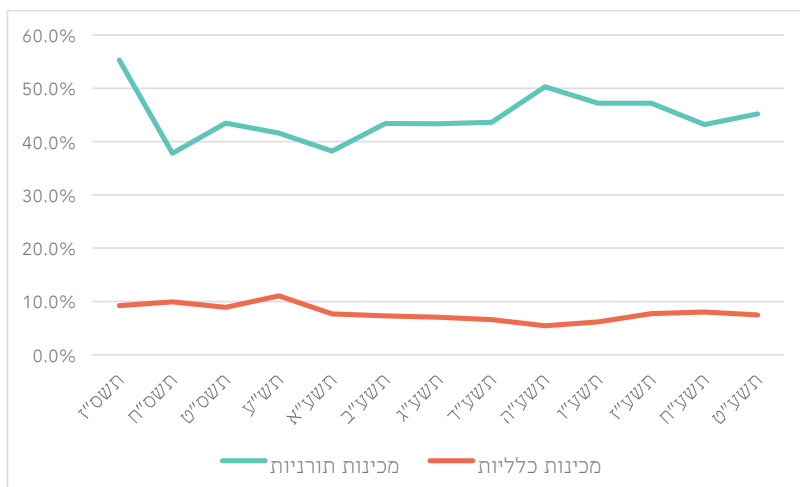
תרשים 7.9: מספר התלמידים בשנה א' במכינות הכלליות (מעורבות וחילוניות) ובמכינות התורניות בשנים תשס"ו-תשע"ט

ממצאי התרשים מלמדים על היפוך מגמה: בעבר מרבית התלמידים במכינות הקדם-צבאיות למדו במכינות התורניות, אך החל מתחילת העשור השני של המאה ה-21 מספר התלמידים במכינות הכלליות עבר את מספר התלמידים במכינות התורניות. כך, בעוד בשנת תשס"ו למדו 445 תלמידים בשנה א' במכינות הכלליות, בשנת תשע"ט למדו בהן 1,951 תלמידים בשנה א', גידול של פי 4.4. צמיחה זו מלמדת על התפתחות משמעותית של מוסד המכינה הקדם-צבאית גם בציבור הלא-דתי. במכינות התורניות, שמלכתחילה פונות לציבור מצומצם בהרבה, גדל מספר התלמידים בשנה א' מ-754 בשנת תשס"ו עד ל-976 בשנת תש"ע, והחל משנה זו הוא נשאר יציב סביב כ-1,000 תלמידים, ובשנת תשע"ט הוא עמד על 1,011.

בתרשים הבא מוצגים הנתונים על המשך לימודים של תלמידי המכינות בשנה ב'.

תרשים 7.10: שיעור התלמידים הממשיכים לשנה ב' במכינות הכלליות (מעורבות וחילוניות) ובמכינות התורניות בשנים תשס"ז-תשע"ט

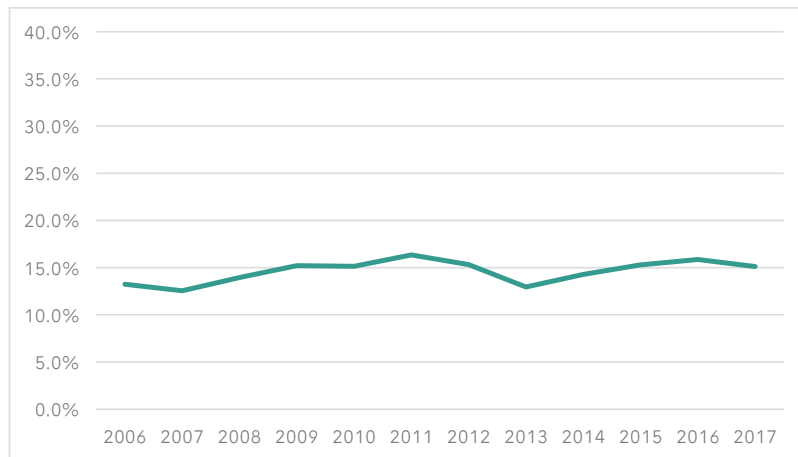
במכינות התורניות ישנה מסורת יציבה של המשך לימודים בשנה ב', כך שלאורך השנים בין 40% ל-50% מהתלמידים המשיכו לשנה ב'. בשנת תשע"ט עמד שיעור הממשיכים לשנה ב' על 45.2%, כך ש-495 תלמידים למדו בתוכניות שנה ב' במכינות התורניות. מנגד, הגידול המשמעותי במספר התלמידים במכינות הכלליות נותר רק בשנה א', אך לא התפתחה בהן מסורת משמעותית של המשך לימודים בשנה ב', ובמרבית המכינות הכלליות כלל לא נפתח מסלול כזה. כך, בין 5% ל-10% מהתלמידים במכינות הכלליות המשיכו לשנה ב', ובשנת תשע"ט עשו זאת 7.5%.

כאמור, אין בנמצא נתונים על פילוח תלמידי המכינות לפי סוג הפיקוח החינוכי שבו הם למדו. לאור זאת, לא ניתן להציג נתונים מדויקים על שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים במכינות מעורבות. ההתרשמות הכללית היא שבכל שנה ישנם כמה מאות בוגרי חינוך ממלכתי-דתי הלומדים במכינות מעורבות, וששנים האחרונות עלה הביקוש בקרב בוגרי חינוך ממלכתי-דתי ללימודים במכינות הלא תורניות, בעיקר מצד נשים המתעדות להתגייס. בנוסף, נשים בוגרות ממלכתי-דתי לומדות גם בשתי מכינות קדם צבאיות המיועדות לבנות דתיות בלבד (צהלי ולפידות אמונה) שבהן לומדות לפי ההערכות כ-100 תלמידות בשנתון.

באשר למכינות התורניות לבנים נראה שניתן לצאת מתוך נקודת הנחה שתלמידיהן הם בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, גם אם סביר שמספר תלמידים בודדים במכינות אלו למד בחינוך הממלכתי. בהינתן הנחה זו הרי שהשוואה בין מספר הגברים בוגרי החינוך

הממלכתי-דתי בשנה מסוימת ובין מספר תלמידי המכינות בשנת הלימודים העוקבת מאפשרת לעמוד בקירוב על שיעור התלמידים הממשיכים ללימודים במכינות תורניות מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי כפי שמוצג בתרשים הבא.

תרשים 7.11: שיעור הממשיכים ללימודים במכינות קדם-צבאיות תורניות מבין מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי בשנים 2006-2017 (בקירוב)

שיעור הגברים הממשיכים ללימודים במכינות תורניות מבין מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי היה מצוי במגמת עלייה קלה בין בוגרי 2006 (13.2%) לבוגרי 2011 (16.4%), אך לאחר מכן ישנה ירידה עד לשיעור של 12.9% בקרב בוגרי 2013, ולאחר מכן עלייה קלה והתייצבות סביב 15% בקרב בוגרי 2015-2017 (15.1% מבין בוגרי 2017).

שני נתונים נוספים שחשוב להתייחס אליהם בנוגע להשוואה בין מכינות תורניות למכינות כלליות הם נתוני מספר התקנים ושיעור הנשירה:

תקנים: משרד הביטחון קובע מספר מוגבל של תקנים למכינות התורניות ולמכינות הכלליות, כך שמעבר למכסת התקנים הן אינן יכולות לקבל תלמידים (למעשה מדובר במכסה של אישורי דחיית גיוס לתלמידים). בשנים האחרונות המכינות הכלליות מגיעות למכסת התקנים, ולמעשה הן נדרשות לדחות תלמידים רבים המעוניינים ללמוד בהן בשל מגבלת התקנים. במכינות התורניות, לעומת זאת, בכל אחת משלוש השנים האחרונות (תשע"ח, תשע"ט, תש"ף) הגיע מספר התלמידים בשנה א' לשיעור של 85%-86% ממכסת התקנים שנקבעה. כך, בשנת תש"ף רק 6 מתוך 19 המכינות

התורניות לגברים מימשו את הקצאת התקנים שניתנה להן.¹⁴³ בשל מציאות זו עולה במועצת המכינות הדרישה להגביל את הקמתן של מכינות תורניות חדשות ולהרחיב את מספר התקנים המוקצים למכינות הכלליות.¹⁴⁴

נשירה: גם בנוגע לנשירה מלימודים במכינה ישנם הבדלים בין המכינות התורניות והמכינות הכלליות: הלימודים במכינות מתחילים בחודש אלול ובתחילת ספטמבר בכל שנה. שיעורי הנשירה נכון לתאריך 1.11 בכל שנה היו גבוהים יותר במכינות התורניות: בשנת תשע"ז עמדו שיעורי הנשירה במכינות התורניות על 12.6% לעומת 8.4% במכינות הכלליות; בשנת תשע"ח עמדו שיעורי הנשירה במכינות התורניות על 13.2% לעומת 8.1% במכינות הכלליות; ובשנת תשע"ט עמדו שיעורי הנשירה במכינות התורניות על 8.6% לעומת 6.1% במכינות הכלליות.¹⁴⁵

7.3. מדרשות תורניות והסדר נשים

בפני בוגרות החינוך הממלכתי-דתי עומדות מספר תוכניות המשך לימודיות. נשים המתגייסות לצבא יכולות ללמוד במכינה קדם-צבאית (מכינה מעורבות או מכינה לנשים דתיות) שבסיום הלימודים בה הן ישרתו שירות צבאי רגיל, אך יש להן גם אפשרות למסלול ששמו "הסדר נשים" שבו הנשים לומדות במדרשה תורנית ומתגייסות כקבוצה במסגרת תוכניות מסודרות ומובנות, בדומה למסלול ההסדר לגברים. מדרשות לינדנבאום ועין הנציב הן המוסדות התורניים הראשונים שקיימו מסלול של הסדר נשים, אך כיום נפתחו עוד מספר שלוחות ומדרשות שיש בהן מסלול כזה, כך שסך הכל ישנן תשעה מוסדות בהם ישנו מסלול של הסדר נשים. אפשרות אחרת היא של לימודים תורניים במדרשה לנשים: מרבית הנשים במסלול המדרשה הן בוגרות שירות לאומי או לפני שירות לאומי, אך ישנן גם נשים המתגייסות לצבא הבוחרות בתוכנית לימודים במדרשה, אם כי באופן טבעי מרבית הנשים המתכוונות להתגייס ומבקשות ללמוד לימודים תורניים בוחרות במסלולים המיועדים למתגייסות דתיות (הסדר נשים או מכינה קדם-צבאית). התואר "מדרשה" הינו אקלקטי יחסית, שכן ישנן "מדרשות שילוב" המשלבות בין לימודים תורניים ובין שירות לאומי, ואף קיימות מדרשות המשלבות בין לימודים אקדמיים ולימודים תורניים. כמו כן, גם במדרשות שפועל בהן מסלול הסדר נשים ישנן תלמידות שאינן מתגייסות לצבא והן משרתות בשירות הלאומי לאחר הלימודים במדרשה או קודם לכן.

143. הנתונים מבוססים על מצגת של האגף הביטחוני-חברתי במשרד הביטחון שהוצגה במפגש מכינות קדם-צבאיות דתיות בתאריך 24.10.2019.

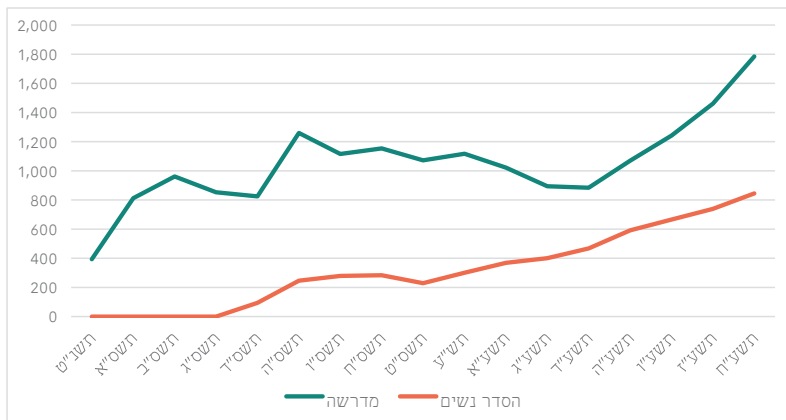
144. ראו על כך אצל ויניגר, 2017, עמ' 8-9.

145. גם נתונים אלו מבוססים על המצגת של משרד הביטחון שהוזכרה לעיל.

להלן אתמקד בהצגת נתונים על השתלבות של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי במסלול הסדר נשים ובמסלול המדרשות התורניות. הנתונים מבוססים על נתוני הלמ"ס, ולפיכך הם מאפשרים להציג נתונים במבט רב-שנתי. בהתאם לכך, נתוני תלמידות המדרשות מבוססים על ההגדרות של הלמ"ס, ולפיכך אינם תואמים בהכרח באופן מדויק את הנתונים של פורום המדרשות התורניות לבנות.

בתרשים הבא מוצג המספר הכולל של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי במדרשות ובמסלול הסדר נשים בשנים תשנ"ט-תשע"ח. נתון זה כולל את כלל הנשים במסלולים אלו בשנה מסוימת, כך שנכללות בו כמה נשים משנתונים שונים בתקופת זמן נתונה (במדרשות: בשנה ב', בהסדר נשים: בשלב השירות הצבאי):

תרשים 7.12: המספר הכולל של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי במדרשות ובמסלול הסדר נשים בשנים תשנ"ט-תשע"ח

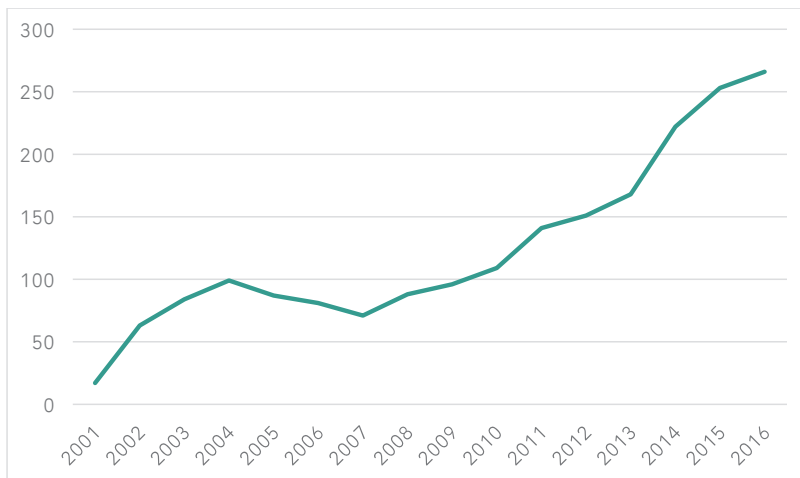

הנתונים מצביעים על התפתחות המוסדות השונים לנשים בשני העשורים האחרונים: בעוד שבשנת תשנ"ט למדו במדרשות תורניות 394 בוגרות של החינוך הממלכתי-דתי, בשנת תשע"ח למדו בהן 1,785 בוגרות חינוך ממלכתי-דתי. באשר למסלול הסדר נשים, מסלול זה הוקם באמצע העשור הקודם. מספר הנשים במסלול עולה בהדרגה, ובשנת תשע"ח 845 בוגרות חינוך ממלכתי-דתי לקחו בו חלק.

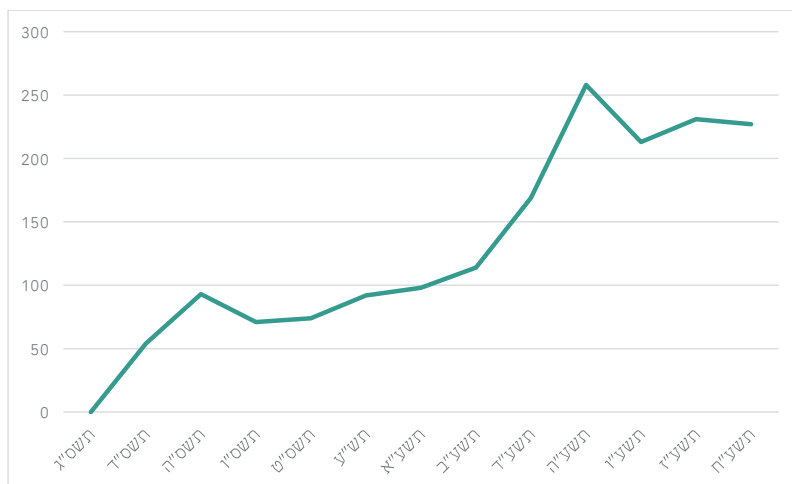
נתונים אלו מתייחסים לכלל בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנה ספציפית במסלולים אלו, ואינם מאפשרים לעמוד על כמות הנשים המדויקת מכל שנתון הממשיכה למסלולים אלו. להלן אבקש להשלים תמונה זו. בשני התרשימים הבאים מוצגים נתונים על השתלבות של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי במסלול הסדר נשים. בתרשים הראשון מוצגים הנתונים לפי שנתונים של מסימות תיכון (מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מכל שנתון שהמשיכו למסלול הסדר נשים), ובתרשים השני

מוצג מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה שלהן במסלול הסדר נשים.

תרשים 7.13: מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2015 שלמדו במסלול הסדר נשים

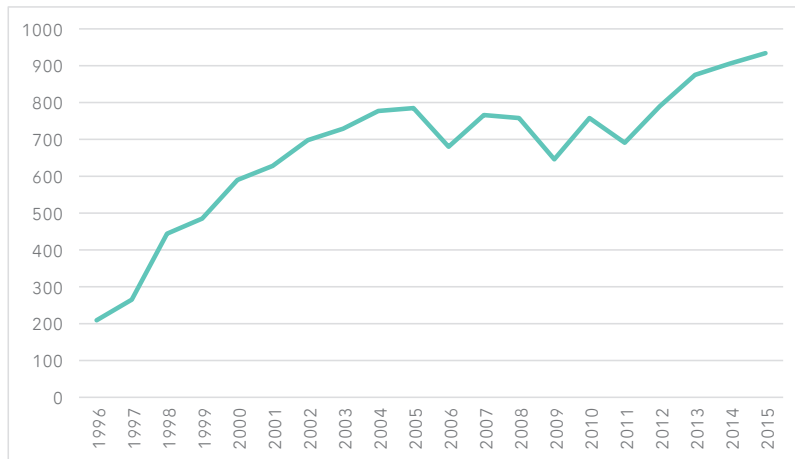
תרשים 7.14: מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה שלהם במסלול הסדר נשים בשנים תשס"ג-תשע"ח

הנתונים מצביעים על ההתפתחות של מסלול הסדר נשים בתחילת העשור הראשון של המאה ה-21, עד לשנתון 2004 ממנו התגייסו במסגרת מסלול זה 99 נשים. לאחר מכן ניתן לראות ירידה הדרגתית בשנתונים 2005-2007 עד ל-71 נשים משנתון 2007. ניתן לשער שהירידה בכמות הנשים המשתלבות במסלול הסדר החל משנתון 2005 נבעה מהירידה במוטיבציה של נשים לדתיות להתגייס לצבא בעקבות תוכנית ההתנתקות,¹⁴⁶ והדבר בא לידי ביטוי גם בירידה השיעור המתגייסות הכללי מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנים אלו, כפי שמוצג בפרק הבא. על כל פנים, החל מבוגרות שנתון 2007 ישנה עלייה משמעותית בכמות בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המשתלבות במסלול הסדר נשים, כך שמקרב בוגרות שנתון 2016 עמדה כמות הנשים על 266 נשים, גידול מספרי של פי 3.75 (375%) בטווח של עשור. נתונים אלו תואמים את העלייה המשמעותית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתגייסות לצבא בשנים אלו.

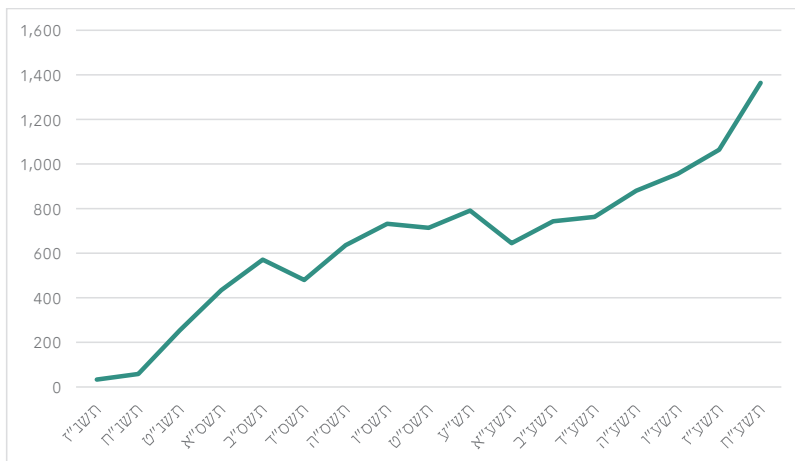
בשני התרשימים הבאים מוצגים הנתונים המקבילים על השתלבות של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בלימודים במדרשות תורניות.

תרשים 7.15: מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2015 שלמדו במדרשה

146. חלק מהמתגייסות במסלול הסדר נשים נאלצו להשתתף באופן פעיל בתוכנית ההתנתקות, והדבר אף הוביל לכך ששתיים מהן החליטו לסרב פקודה. ראו על כך אצל גרינברג, 2005.

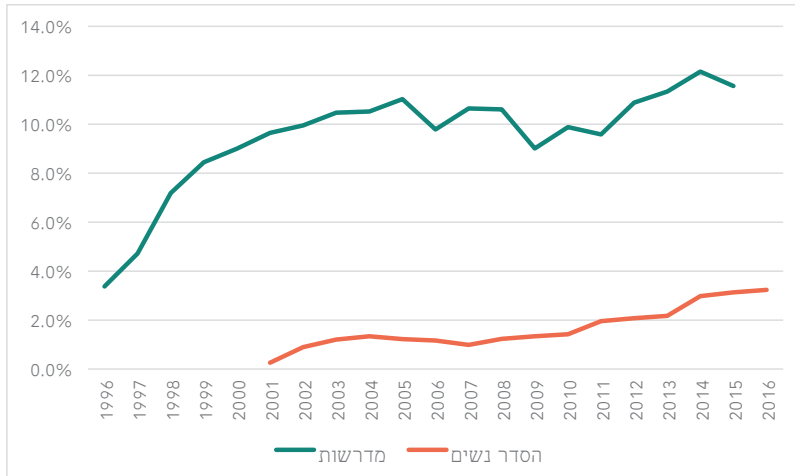
תרשים 7.16: מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה שלהן במדרשה בשנים תשנ"ז-תשע"ח

הממצאים מלמדים על התפתחותו והתרחבותו של מוסד המדרשה בקרב בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. בתרשים הראשון ניתן לראות שמבין בוגרות שנתון 1996 למדו במדרשות 209 בוגרות חינוך ממלכתי-דתי, ואילו מקרב בוגרות שנתון 2015 למדו במדרשות 934 בוגרות חינוך ממלכתי-דתי. נתונים על בוגרות שנתון 2016 אינם מוצגים מכיוון שחלק מהנשים לא הגיעו לשלב המדרשה עד לשנת הלימודים האחרונה שלגביה יש נתונים (תשע"ח). בתרשים השני מוצגים הנתונים לפי שנת הלימודים במדרשה, ולכן הוא מאפשר להציג נתונים עדכניים על שנת הלימודים תשע"ח. בתרשים זה ניתן לראות קפיצה משמעותית בין שנת תשע"ז לתשע"ח. בשנת תשע"ז למדו 1,064 בוגרות של החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה שלהן במדרשה, ובשנת תשע"ח עשו זאת 1,364 נשים.

עד כה הוצגו הנתונים במספרים אבסולוטיים ולא באחוזים. בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי שהמשיכו ללימודים במדרשה או במסלול הסדר נשים מבין מסיימות התיכון בשנתונים 1996-2016.

תרשים 7.17: שיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2016 שלמדו במדרשה או במסלול הסדר נשים

בתרשים זה מוצגת למעשה ההתפתחות של מסלול המדרשה ומסלול הסדר נשים לאורך השנים. באשר למדרשות, הרי שמקרב בוגרות שנתון 2014 בחינוך הממלכתי-דתי 12.2% המשיכו ללימודים במדרשה תורנית. בשנתון 2015 ישנה ירידה קלה, ונתוני שנתון 2016 לא הוצגו כיוון שהייתה בהם ירידה משמעותית שנובעת מכך שבוגרות שנתון זה לא "הספיקו" ללמוד במדרשה עד לשנה האחרונה הנבחנת. לאור זאת, ייתכן שגם הירידה בשנתון 2015 משקפת את העובדה שיש נשים משנתון זה שהחלו ללמוד במדרשה לאחר השנים שלגביהן ישנם נתונים זמינים.

באשר למסלול הסדר נשים, הרי שניתן לראות עלייה הדרגתית לאורך השנים, כך שמבין בוגרות שנתון 2016 השתלבו במסלול זה 3.2% מהנשים. שילוב בין מסלול המדרשה המשלב שירות צבאי (הסדר נשים) ומסלול המדרשה הבלעדי מלמד כי כ-15% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי לומדות בשלב כלשהו לאחר סיום התיכון במסלול לימודים תורני המוכר על ידי המדינה (לא כולל נשים הלומדות במכינות קדם-צבאיות).

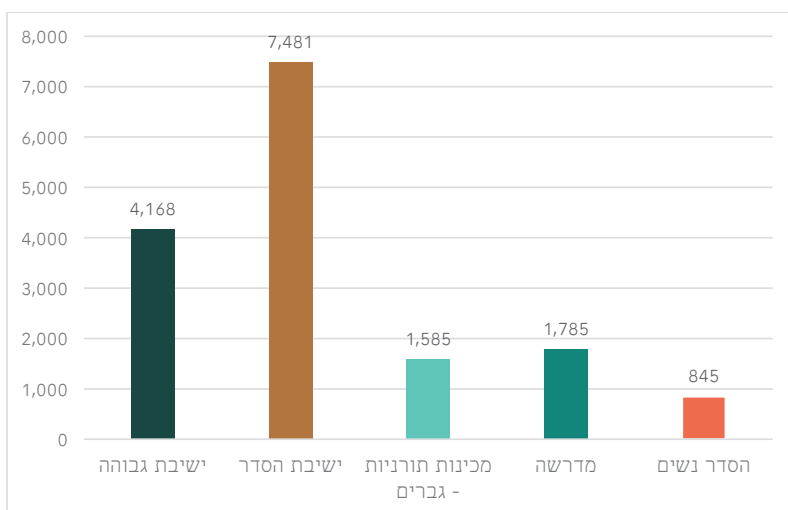
7.4. תמונת מבט רוחבית עדכנית

בסעיפים הקודמים הוצג המשך הלימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכל אחד

ממוסדות הלימוד באופן נפרד. בסעיף זה אבקש להצביע על תמונת המבט הכוללת והעדכנית של המשך הלימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

בתרשים הבא מוצג מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכלל מסגרות ההמשך הלימודיות בשנת תשע"ח (הנתונים מוצגים על כלל השנתונים בכל מסגרת ולא רק על שנת הלימודים הראשונה).¹⁴⁷

תרשים 7.18: מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במסגרות ההמשך הלימודיות, שנת תשע"ח

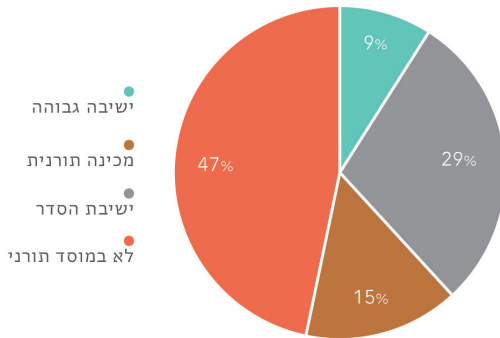
מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הכולל במוסדות ההמשך הלימודיים (ללא כוללים) בשנת תשע"ח עמד על 13,164, מתוכם מרבית התלמידים הם גברים במוסדות ישיבתיים.¹⁴⁸ מוסדות אלו, בניגוד למכינות קדם-צבאיות ולמדרשות הינם מוסדות שתלמידים לומדים בהם במשך מספר רב של שנים ולא למשך שנה או שנתיים בודדות, ולכן מספר התלמידים בהם גבוה יחסית.

בתרשים הבא אבקש להציג את המשך הלימודים של גברים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי במוסדות ההמשך התורניים-לימודיים מיד לאחר סיום התיכון.

147. הנתונים המוצגים מבוססים על נתוני הלמ"ס, מלבד נתוני המכינות המבוססים על מספר התלמידים בשנה א' ובשנה ב' במכינות התורניות על פי נתוני משרד החינוך.

148. כפי שצוין לעיל, מספר התלמידים בישיבות הסדר ובהסדר נשים כולל גם תלמידים ותלמידות המצויים בפרק השירות הצבאי, ולפיכך כמות התלמידים בפועל במוסדות אלו נמוכה יותר.

תרשים 7.19: המשך לימודים לאחר סיום התיכון של גברים בוגרי שנתון 2017 בחינוך הממלכתי-דתי במוסדות המשך התורניים

ניתן לראות בתרשים ש-47% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לא המשיכו ללמוד במוסד לימודים תורני לאחר סיום התיכון. מנגד, 29% המשיכו ללימודים בישיבות הסדר, 15% המשיכו ללימודים במכינות תורניות ו-9% המשיכו ללימודים בישיבות גבוהות.¹⁴⁹

באשר לנשים, כפי שהראיתי לעיל, 12% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי ממשיכות ללימודים במדרשה ו-3% ממשיכות ללימודים במסגרות של הסדר נשים.

סיכום ודיון

הממצאים העולים מפרק זה מצביעים על כך שבשני העשורים האחרונים מספר הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללימודים במסגרות תורניות מיד לאחר סיום התיכון נשאר יציב יחסית, והוא עומד כיום על כ-53%, מתוכם 29% בישיבות הסדר, 9% בישיבות גבוהות ו-15% במכינות קדם-צבאיות תורניות. בקרב הנשים המוסדות התורניים התפתחו בשני העשורים האחרונים וחוו גידול הדרגתי מתמשך, ולפי הנתונים העדכניים 12% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי לומדות במדרשות תורניות ו-3% נוספות לומדות במדרשות במסגרת מסלול המשלב לימודים תורניים עם שירות צבאי (הסדר נשים).

¹⁴⁹ כאמור לעיל, חלק מבוגרי ישיבות הסדר והמכינות התורניות משתלבים בשלב מאוחר יותר (ולא מיד לאחר סיום התיכון) בישיבות גבוהות, ולכן בשווח הארוך שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים בישיבות גבוהות הנו גבוה יותר.

8. שירות צבאי ולאומי

מבוא ומתודולוגיה

פרק זה בוחן את היקף ההשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשירות צבאי ולאומי לאורך השנים. במסגרת הפרק יינתן דגש לשני נושאים הזוכים לדיון ציבורי נרחב בשנים האחרונות:

1. שיעור הקצינים הדתיים: היקף ההשתלבות של גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בקורס קצינים בחילות השונים הוא סוגייה הזוכה לדיון ציבורי משמעותי. העלייה בשיעור הקצינים הדתיים בצה"ל מסמלת בעיני רבים את שינוי האליטות בחברה הישראלית ואת מרכזיותה של החברה הדתית-לאומית בתוך החברה הישראלית כיום. מנגד, גורמים חילוניים מסוימים מביטים על תופעה זו בעין שלילית מתוך חששות לנאמנות כפולה של הקצינים הדתיים. הללו רואים בתהליך זה "השתלטות" של החברה הדתית-לאומית על צה"ל שעתידה להביא לסירוב פקודה המוני במקרה של פקודות המנוגדות לתפיסה הדתית, כדוגמת פקודה לפינוי יישובים, וכן טוענים שהדומיננטיות של הגברים הדתיים-לאומיים בצה"ל מביאה להדחה המתבטאת בשינוי אופיו של צה"ל ולתהליכי הדרה של נשים.¹⁵⁰ עם זאת, על אף הדיון הנרחב בסוגיה זו אין בנמצא נתונים עדכניים הבוחנים את היקף התופעה בשנים האחרונות, ומטרת פרק זה היא להשלים חוסר זה.

2. שיעור הנשים הדתיות בצה"ל: בעוד שבקרב הגברים אין הבחנה בחובת הגיוס בין חילונים ודתיים, באשר לנשים החוק פוטר נשים דתיות משירות צבאי. לאורך השנים התעצבה בחברה הדתית-לאומית נורמה לפיה הנשים מתנדבות לשירות לאומי, ומינהל החינוך הדתי אף הגדיר את עידוד התלמידות להשתלבות בשירות הלאומי כמדיניות רשמית.¹⁵¹ עם זאת, לנשים הדתיות שמורה כמובן האפשרות להתגייס לצה"ל. בשנים האחרונות הפכה שאלת היחס לשירות הצבאי של נשים דתיות לאחת

150. סוגיית ההדחה בצה"ל שנויה במחלוקת לא רק בשיח הציבורי אלא גם בשיח המחקרי. מחד, ישנם חוקרים המבקשים להצביע על תהליכי הדחה כדוגמת עליית מעמד הרבנות הצבאית, פיוחות במעמד הנשים וחדירה הדרגתית של סמכויות דתיות לתוך הצבא. ראו למשל: לוי, 2015; כרמית-יפת ואלמוג, 2016. מנגד, חוקרים אחרים כדוגמת אשר כהן ורוני קמפינסקי סבורים כי הטענות בדבר הדחה בצה"ל נובעות מחשש חילוני מהשפעות של העלייה בהיקף הדתיים בצבא, אך אין להם ביסוס אמיתי בשינויים המתרחשים בפועל. מאמריהם של חוקרים אלו וחוקרים נוספים מופיעים בתוך קובץ מאמרים הממוקד בנושא: גל וליבל, 2012. ביקורת עדכנית ומקיפה יותר על תזת ההדחה בצה"ל ראו אצל סטמון, 2019.

151. דגן, לאבל וגרינבוים, 2008. ראש מינהל החינוך הדתי בשנת 2014, אברהם ליפשיץ, אף חזר והדגיש מדיניות זו במסמך מיוחד. ראו: ליפשיץ, 2014. ראו על כך גם אצל נחשוני, 2014.

מאבני המחלוקת בין הקבוצות השונות בחברה הדתית-לאומית. לצד התרחבות הקולות בחברה הדתית-לאומית המבקשים להמיר את השירות הלאומי בשירות צבאי או לכל הפחות לא מתנגדים לשירות צבאי, החלו להוביל רבנים וארגונים שונים התנגדות אקטיבית לשירות צבאי של נשים בכלל, ונשים דתיות בפרט.¹⁵² בנוסף, החלו לעלות גם קולות הקוראים שלא להתנדב אף לשירות הלאומי, אם מטעמים של צניעות ואם מטעמים של התמקדות האישה בהרחבת המשפחה, בפרנסה ובגידול הילדים.¹⁵³ מעבר לשיח הפנימי של החברה הדתית-לאומית זכתה שאלת גיוס הנשים הדתיות גם לדין בשיח הציבורי הכללי במדינה. המוקד שניתן לסוגיה זו בשיח הכללי קשור ככל הנראה למתחים המתהווים בין חלק ממנהיגי החברה הדתית-לאומית ובין גורמים בצה"ל ובחברה החילונית סביב הטענות בדבר תהליכי הדתה של הצבא והמאבק על מקומן של הנשים בצה"ל בכלל, ובשירות הקרבי בפרט.¹⁵⁴ על כל פנים, למרות מרכזיות הנושא בשיח הציבורי מפתיע לגלות עד כמה הדיון דל בנתונים. מעט הפרסומים העוסקים בנושא מתמקדים במגמת הגידול בשירות צבאי של נשים דתיות, אך אין בהם ניתוחים רחבים של מאפייני המתגייסות ומתנדבות השירות הלאומי המאפשרים לעמוד על תהליכי העומק העוברים על החברה הדתית-לאומית. מטרתי בפרק זה היא למלא חלל זה כפתח לדין רציני ומשמעותי יותר במגמות המתרחשות בתחום זה.

הפרק מחולק לשלושה סעיפים: הסעיף הראשון ממפה את היקף המתגייסים והמתגייסות מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי; הסעיף השני מעמיק לבחון את מאפייני המתגייסות; הסעיף השלישי בוחן את שיעורי היציאה לקצונה בקרב גברים ונשים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

הפרק מבוסס על שני מקורות מרכזיים: נתוני היציאה לקצונה ונתוני שיעור המתגייסים מבוססים על שתי תשובות מפורטות שהתקבלו מצה"ל לצורך מחקר זה במהלך שנת 2020. עם זאת, נתונים אלו אינם מאפשרים להבחין בין קבוצות שונות בתוך החברה הדתית-לאומית וכן הם אינם מאפשרים להציג תמונת מבט על השירות הלאומי. נתונים על ההתנדבות לשירות לאומי של בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי-דתי אינם קיימים גם ברשות השירות הלאומי-אזרחי (כיום במשרד ההתיישבות) שכן הרשות אינה מפלחת את מתנדבי השירות הלאומי לפי מוסד חינוכי או הגדרה דתית. לצורך כך, המקור השני שבו נעשה שימוש הוא נתוני הגיוס המוסדיים שמפרסם משרד החינוך בשנים האחרונות במערכת "שקיפות בחינוך". כחלק מבחינת מדד הגיוס של כל מוסד תיכוני מפרסם משרד החינוך במערכת את שיעורי הגיוס לצבא וההתנדבות

¹⁵². ראו על כך אצל: נוימן, 2016.

¹⁵³. הקול הבולט בנושא זה הנו של הרב אליעזר מלמד. ראו למשל: מלמד, 2012.

¹⁵⁴. להרחבה על שירות הנשים הדתיות מזווית זו ראו אצל שפרן גיטלמן, 2020, עמ' 62-74.

לשירות הלאומי בכל אחד מהמוסדות התיכונים במדינה.¹⁵⁵ עד כה פורסמו הנתונים על בוגרי שנתונים 2011-2016 במערכת החינוך. במוסד חינוכי שבו מספר תלמידי כיתות י"ב ממגדר מסוים היה נמוך מ-30 תלמידים המשרד אינו מפרסם נתונים בשל חיסיון ביטחוני וחסיון הפרט. עם זאת, בשל המיעוט של תלמידות הלומדות בבתי ספר בחינוך הממלכתי-דתי שבהם פחות מ-30 תלמידות בכיתה י"ב, ניתן לגבש קובץ מקיף ומהימן לשימוש מחקרי. על בסיס הצלבת נתוני הגיוס המוסדיים עם קובץ מספר התלמידים שבכל מוסד חינוכי שהופק ממערכת "במבט רחב", התקבל קובץ המספק תמונת מצב על השירות הצבאי והלאומי של 86.4% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016 (יתר הבוגרות למדו במוסדות עם פחות מ-30 תלמידות בכיתה י"ב). כפי שאציג להלן, שיעורי הגיוס בקרב ה"מדגם" הזה של 86.4% מהבוגרות כמעט זהים לגמרי לנתוני הגיוס של צה"ל על כלל הבוגרות, ומכאן שניתן להתייחס לנתונים אלו כמשקפים את המגמות בקרב כלל הבוגרות. באשר לגברים נתוני הגיוס המוסדי מתייחסים ל-82.1% מהתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי.

8.1 היקפי שירות: צבא ושירות לאומי

8.1.1 גברים

פילוח נתוני הגיוס המוסדיים שמפרסם משרד החינוך לגבי שנתונים 2011-2016 מלמד כי במוסד ממוצע בחינוך הממלכתי-דתי שיעור הגיוס של הגברים עמד על 88.2% לעומת 93.7% בחינוך הממלכתי-ו-69.5% בחינוך הדרוזי. בחינוך הממלכתי-דתי ישנם שני מוסדות שהינם למעשה ישיבות תיכוניות חרדיות ושיעור הגיוס בהם נמוך מאוד,¹⁵⁶ כך שבחיסור מוסדות אלו שיעור הגיוס הממוצע למוסד בקרב גברים בחינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016 עמד על 89.2%.

נתונים מפורטים שפורסמו בינואר 2021 מציגים תמונה מפורטת ועדכנית גם ברמת כלל הבוגרים.¹⁵⁷ מניתוח הנתונים עולה כי בין 86% ל-88% מהגברים בוגרי שנתונים 2010-2019 בחינוך הממלכתי-דתי מתגייסים בכל שנה, לעומת שיעור של בין 90% ל-93% מבין בוגרי החינוך הממלכתי. באשר לסיבת הפטור מגיוס, נמצא כי בממוצע כ-5% מבוגרי החינוך

¹⁵⁵ קיימת הבחנה מסוימת בין שירות אזרחי לשירות לאומי, אך נתוני הגיוס המוסדיים אינם מבחינים בין השניים. בהתאם לכך גם במחקר זה אני משתמש בביטוי "שירות לאומי" על מנת לתאר את השירות הלאומי והשירות האזרחי יחדיו.

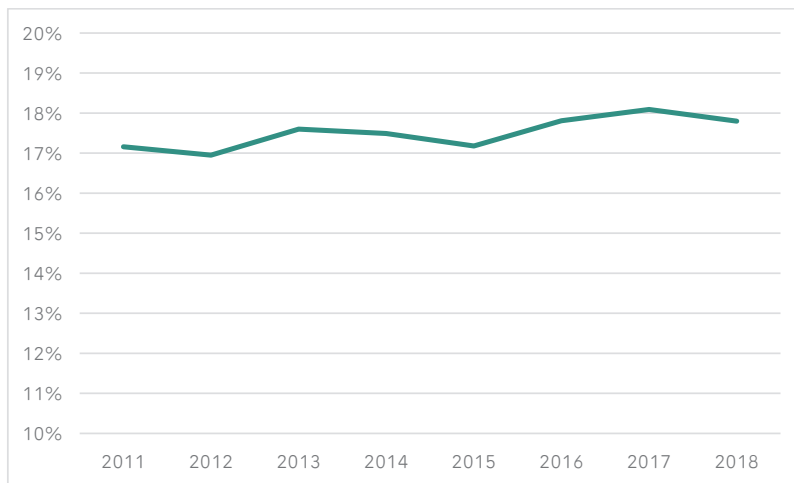
¹⁵⁶ הכוונה לישיבת מערבא וישיבת נהורא.

¹⁵⁷ הנתונים מבוססים על מענה לבקשת חופש מידע שקיבל החוקר עידן ארץ מדובר צה"ל ופורסמו בדף הפייסבוק שלו.

הממלכתי-דתי בכל שנה בעשור האחרון קיבלו פטור משירות צבאי על רקע לימודים בישיבה ("תורתו אומנותו"), כ-5% קיבלו פטור על רקע רפואי וכ-2.5% על רקע סיבות נוספות (רישום פלילי, קשיי הסתגלות או פטירה). בקרב בוגרי החינוך הממלכתי אין כמעט תלמידים שקיבלו פטור על רקע לימודים בישיבה, אך שיעור מקבלי הפטור על רקע רפואי במהלך העשור עלה מ-4.4% ל-7.4% ושיעור מקבלי הפטור מסיבות נוספות עמד על כ-2.5% במוצע לשנה.

נתונים על כלל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי התקבלו מצה"ל בנוגע לשיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הגברים שהתגייסו לצה"ל בשנים 2011-2018.

תרשים 8.1: שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הגברים שהתגייסו לצה"ל בשנים 2011-2018

בעשור האחרון מהווים הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בין 17% ל-18% מבין כלל הגברים המתגייסים לצה"ל, כך ששיעורם מבין המתגייסים מצוי בעלייה קלה, ובשנת 2018 הוא עמד על 17.8%. מנגד, שיעור מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי בשנים 2014-2018 מבין כלל התלמידים בבתי הספר בחינוך הממלכתי ובחינוך הדרוזי עמד על 19.9%. בהתחשב בכך שבכל שנה ישנם עוד כ-1750 מתגייסים חרדים,¹⁵⁸

158. ראו על כך במסמך שפרסם צה"ל בפברואר 2020 בשם "צוות הבדיקה בנושא נתוני גיוס חרדים לצה"ל: דו"ח מסכם" (בשיח הציבורי הצוות קיבל את השם ועדת נומה, על שם האלוף במיל' רוני נומה שעמד בראשו).

ועוד כמה מאות מתגייסים בדואים וערבים נוצרים ומוסלמים,¹⁵⁹ נראה ששיעור הגיוס של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי קרוב מאוד לזה של בוגרי החינוך הממלכתי, ובשתי קבוצות אלו שיעור הבוגרים שאינם מתגייסים הוא נמוך מאוד.

בנוסף, הנתונים מצביעים גם על עלייה קלה בהתנדבות לשירות הלאומי בקרב גברים. מבין בוגרי שנתון 2011 בחינוך הממלכתי-דתי התנדבו 1.4% לשירות לאומי, ואילו מבין בוגרי שנתון 2016 התנדבו 1.8% לשירות לאומי. עלייה בהתנדבות לשירות לאומי בין שנתון 2011 לשנתון 2016 הייתה גם בקרב בוגרי החינוך הממלכתי, מ-1.6% ל-2.2%.

8.1.2. נשים

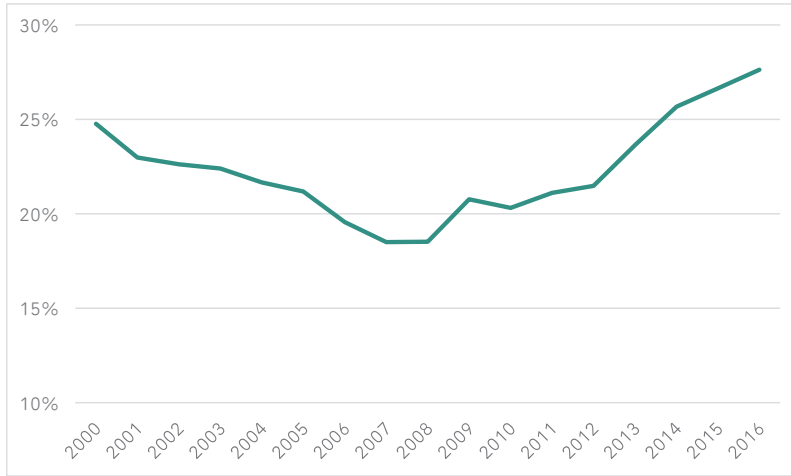
בעוד בקרב הגברים שיעור הגיוס גבוה מאוד הן בחינוך הממלכתי והן בחינוך הממלכתי-דתי, בהתאם לחוק המחייב גברים להתגייס, בקרב הנשים ישנם הבדלים משמעותיים בין שני סוגי הפיקוח כיוון שהחוק פוטר נשים דתיות משירות צבאי. כך, בעוד שיעור המתגייסות מקרב בוגרות החינוך הממלכתי עומד על 92.3%¹⁶⁰, בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בוחרות ברובן להתנדב לשירות הלאומי. עם זאת, יש מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתנדבות לשירות צבאי. תופעה זו עמדה בשנים האחרונות במוקד השיח הציבורי, ואף נמצא כי היו אי-דיוקים בנתונים שצה"ל פרסם בנוגע לשיעור הנשים הדתיות בצה"ל שהביאו לבחינת הנתונים ולפרסומם מחדש.¹⁶¹ בתרשים הבא מוצג שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2000-2016.

¹⁵⁹. על היקף המתגייסים הבדואים ראו: כהן, 2016; חורי וכהן, 2014.

¹⁶⁰. הנתונים מבוססים על נתוני הגיוס המוסדיים של משרד החינוך.

¹⁶¹. להרחבה בנושא ראו אצל ליבסקינד, 2018.

תרשים 8.2: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2000-2016¹⁶²

הממצאים מלמדים על ירידה משמעותית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתגייסות לצה"ל בעשור הראשון של שנות ה-2000, שהתעצמה בשנתון 2005 והגיעה לשיא בשנתונים 2007-2008, בהם התגייסו לצה"ל 18.5% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי, לעומת 24.8% בשנת 2000. ניתן לשער שהירידה המשמעותית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתגייסות לצה"ל משנת 2005 נבעה מהירידה במוטיבציה של נשים דתיות להתגייס בעקבות תוכנית ההתנתקות שיצאה לפועל בחודשים אוגוסט-ספטמבר 2005. החל משנתון 2009 ניתן לראות עלייה הדרגתית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתגייסות לצה"ל שהתעצמה מאוד בקרב שנתונים 2013-2016, כך שבשנתון 2016 הגיע שיעור המתגייסות מקרב בוגרות החינוך הממלכתי-דתי לשיא של 27.6%. במספרים אבסולוטיים מדובר על 2,274 מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 2016 שהתגייסו לצה"ל.

בעוד נתונים אלו מתייחסים לכלל בוגרות החינוך הממלכתי-דתי, נתוני הגיוס

¹⁶². המידע על שנתונים 2007-2016 מבוסס על נתונים עדכניים שהפיק צה"ל לתקשורת בספטמבר 2019. צה"ל אינו מספק כיום מידע על שנתונים קודמים. המידע על שנתונים 2000-2005 מבוסס על נתונים שהעביר צה"ל בעבר למחקר של מרכז המחקר והמידע של הכנסת. ראו: לוטן וורגן, עמ' 3. המידע על שנתון 2006 מבוסס על מענה לבקשת חופש מידע שהעביר צה"ל למחבר מחקר זה באוגוסט 2012. כיוון שהנתונים מבוססים על חישובים שנערכו בזמנים שונים ייתכן כי ישנם הבדלים בצורות החישוב שעלולים להביא לפערים קלים בנתונים. עם זאת, בהיעדר מקור מידע אחיד נאלצתי להסתמך על המקורות השונים הללו.

המוסדיים שמפרסם משרד החינוך מתייחסים אמנם רק ל-86.4% מהבוגרות בשנתונים 2011-2016, אך מנגד הם מאפשרים לבחון גם את שיעור המשרתות בשירות הלאומי, וכן הם מאפשרים להציג את הנתונים ללא התלמידות בבתי הספר של חב"ד, שמהוות בכל שנה כ-7% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי (כ-500 תלמידות י"ב בשנתון), וששיעור ההתנדבות שלהן לשירות צבאי או לאומי נמוכים מאוד, בהתאם לאופי החרדי של קבוצה זו.

לוח 8.1: בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016, לפי סוג שירות

שירות	ללא מוסדות חב"ד			כולל מוסדות חב"ד		
	לא משרתות	שירות לאומי	שירות צבאי	לא משרתות	שירות לאומי	שירות צבאי
2011	3.2%	74.7%	22.1%	8.6%	70.9%	20.5%
2012	3.4%	72.1%	24.5%	9.1%	70.2%	20.7%
2013	2.4%	70.8%	26.8%	9.4%	67.8%	22.8%
2014	3.1%	68.5%	28.4%	8.5%	66.5%	24.9%
2015	3.4%	67.5%	29.1%	8.6%	64.8%	26.6%
2016	3.4%	67.5%	29.1%	9.2%	63.7%	27.1%

הנתונים על שיעורי הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בלוח זה אמנם מבוססים על 86.4% מהבוגרות, אך הם קרובים מאוד לנתוני האמת של כלל הבוגרות: כך למשל, בשנתון 2016 שיעור המתגייסות בלוח זה עמד על 27.1%, לעומת 27.7% בנתוני צה"ל של כלל הבוגרות, ובשנתון 2015 שיעור המתגייסות היה זהה לנתוני כלל הבוגרות ועמד על 26.6%.

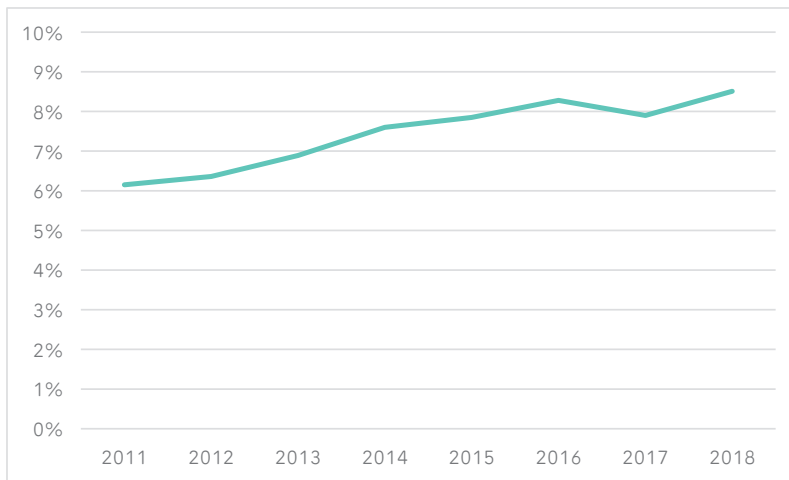
באשר לשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המשרתות בשירות הלאומי ניתן לראות ירידה מ-70.9% בשנתון 2011 ל-63.7% בשנתון 2016, באופן התואם את העלייה בשיעור המתגייסות, כך ששיעור הנשים שאינן משרתות כלל נשאר יציב לאורך השנים סביב 9%. עם זאת, הנתונים על שיעור הנשים שאינן משרתות מושפעים מאוד ממוסדות חב"ד שבהם מרבית התלמידות אינן מתנדבות לשירות צבאי או לאומי. בחישוב ללא מוסדות חב"ד ניתן לראות שלאורך השנים שיעור הנשים שאינן משרתות נע סביב 3% בלבד, ובקרב שנתון 2016 הוא עמד על 3.4%¹⁶³. כמו כן, בחישוב ללא מוסדות חב"ד ניתן לראות ששיעור המתגייסות ושיעור המשרתות בשירות הלאומי למעשה

163. שיעור הלא-משרתות מבוסס על חישוב של מספר המתגייסות ומספר המתנדבות לשירות לאומי מכלל התלמידות. מכיוון שייחכנו מקרים של בוגרות ששירתו בשירות לאומי ולאחר מכן בחרו להתגייס, ייתכן שיש בנות הנספרות פעמיים, כך ששיעור הלא-משרתות גבוה במקצת. על כל פנים, מדובר בתופעה זניחה ביותר שהשפעה שלה היא ככל הנראה בטווח עשיריות האחוז בלבד.

גבוה יותר: כך, בשנתון 2016 התגייסו לצה"ל 29.1% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי במסגרת שאינה חב"דית ו-67.5% מהן התנדבו לשירות הלאומי.

העלייה בשיעור הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי באה לידי ביטוי באופן טבעי גם בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הנשים המתגייסות לצה"ל, כפי שמוצג בתרשים הבא.

תרשים 8.3: שיעור הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הנשים שהתגייסו לצה"ל בשנים 2011-2018

בשנת 2011 היוו בוגרות החינוך הממלכתי-דתי 6.2% מבין כלל הנשים המתגייסות לצה"ל. בעקבות העלייה בשיעור הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי, עלה באופן הדרגתי גם שיעורן מבין כלל המתגייסות, ובשנת 2018 הוא הגיע לשיא של 8.5% מבין כלל המתגייסות.

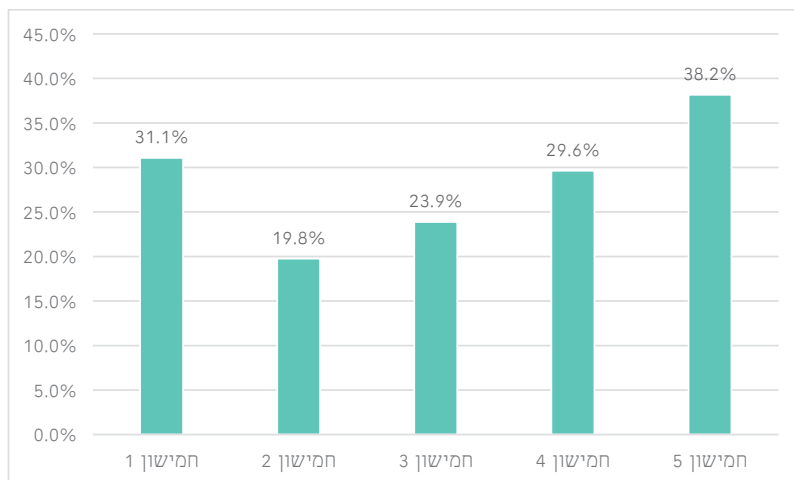
8.2 מאפייני המתגייסות

8.2.1 רקע חברתי-כלכלי

כפי שהוסבר במבוא לפרק, ניתן לבחון את מאפייני המתגייסות על בסיס נתוני הגיוס המוסדיים של בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי, בהם יש מידע על 86.4% מתלמידות כיתה י"ב בחינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016. משרד החינוך מפרסם לצד נתוני הגיוס המוסדיים את חמישון הטיפוח של התלמידים בכל אחד מהמוסדות. בתי הספר בחמישון 1 הם בתי הספר שבהם התלמידים הם מקבוצת הרקע החברתי-כלכלי

הגבוה ביותר, לאחר מכן חמישון 2 וכן הלאה.¹⁶⁴ בתרשים הבא מוצגים נתוני הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי חמישון טיפוח.

תרשים 8.4: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי חמישון טיפוח

שיעור המתגייסות בחינוך הממלכתי-דתי בקרב בוגרות שנתון 2016 גבוה בשתי קבוצות הקצה של הרקע החברתי-כלכלי: בחמישון של הרקע החברתי-כלכלי הנמוך ביותר (5) ובחמישון של הרקע החברתי-כלכלי הגבוה ביותר (1). למעשה, מלבד התלמידות בחמישון 1 הרי שכלל שהתלמידות הן מרקע חברתי-כלכלי גבוה יותר שיעור הגיוס שלהן נמוך יותר, כך ששיעורי הגיוס הם הנמוכים ביותר בקרב תלמידות בבתי ספר בחמישון 2.

בלוח הבא מוצגים נתוני הגיוס של כלל השנתונים 2011-2016 לפי חמישון טיפוח.

¹⁶⁴. הדירוג המופיע בקובץ הגיוס המוסדי שונה במעט מחמישון הטיפוח הכללי של בתי הספר. ייתכן שהדבר נובע מכך שחמישון הטיפוח מתייחס אך ורק לתלמידי כיתות י"ב ולא לכלל המוסד. על כל פנים, ההבדלים הם מינוריים מאוד וניתוח הנתונים לפי חמישון הטיפוח המוסדי המקובל היה מציג ממצאים אלה כמעט לחלוטין. הבדל מסוים בין שני החמישונים הוא שבחמישון המופיע בקובץ הגיוס ישנם למעשה חלוקות לשש קבוצות טיפוח. כיוון שבקבוצת הטיפוח 5 ובקבוצת הטיפוח 6 ישנם תלמידים מעטים אחדו שתי הקבוצות הללו לקבוצה אחת כיניתי חמישון 5.

לוח 8.2: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016, לפי חמישון טיפוח

חמישון 5	חמישון 4	חמישון 3	חמישון 2	חמישון 1	
702	1,462	1,176	1,791	1,705	ממוצע תלמידות בשנה
29.7%	24.4%	19.7%	13.7%	20.1%	2011
31.9%	22.8%	20.0%	13.1%	22.7%	2012
29.5%	27.8%	21.9%	15.2%	24.7%	2013
33.4%	27.1%	19.7%	19.0%	29.4%	2014
40.4%	28.4%	24.3%	18.8%	29.0%	2015
38.2%	29.6%	23.9%	19.8%	31.1%	2016
28.3%	21.4%	21.2%	43.9%	54.6%	שיעור השינוי בין 2011 ל-2016

השינוי המשמעותי בשיעור המתגייסות בשנתונים 2011-2016 התרחש בקרב תלמידות משני החמישונים הגבוהים, שהן כמחצית מבין מסיימות התיכון בחינוך הממלכתי-דתי, ובפרט בקרב חמישון 1. בקרב התלמידות בחמישון 1 עלה מספר המתגייסות ב-54.6% בתוך חמש שנים בלבד, מ-20.1% מבין בוגרות שנתון 2011 ל-31.1% מבין בוגרות שנתון 2016 (במספרים אבסולוטיים העלייה היא מ-322 מתגייסות ל-585 מתגייסות). בקרב התלמידות בחמישון 2 הייתה גם כן עלייה משמעותית, של 43.9%, אם כי נכון לשנתון 2016 שיעור המתגייסות בחמישון זה הוא עדיין הנמוך ביותר, כאמור. בשלושת העשירונים האחרים שיעור השינוי לאורך השנים היה נמוך בהרבה ונע בין 21% ל-28%. בחינת הנתונים לפי עשירון הטיפוח המוסדי (שאינו מופיע בתרשים) מדגישה אף יותר את התהליך: בשני העשירונים העליונים (1 ו-2) שיעור השינוי עמד על 61%, בעוד בשני העשירונים הבאים (3 ו-4) שיעור השינוי עמד על 27.2%. למעשה, בעשירון העליון (1) התגייסו מבין בוגרות שנתון 2016 52.6% (!) מהתלמידות לעומת 23.5% מבוגרות שנתון 2011, ואילו בעשירון השני (2) השינוי היה מ-15.8% ל-26%.¹⁶⁵

הממצא המרכזי העולה מסעיף זה הוא שהשינוי המשמעותי בשיעור המתגייסות מבין מסיימות החינוך הממלכתי-דתי התרחש בעיקר בקרב תלמידות ברמה חברתית-כלכלית גבוהה.

165. עם זאת, חשוב לציין שמספר התלמידות בבתי ספר מעשירון 1 ירד משמעותית בין שנתון 2011 לשנתון 2016, מ-952 ל-467, וייתכן שגם לכך היו השפעות על האחוזים.

8.2.2. מחוז גאוגרפי

בסעיף זה מוצג שיעור המתגייסות בחלוקה לפי המחוז הגאוגרפי שאליו משויכים בתי הספר שבהם למדו בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. בתי הספר בחינוך העל-יסודי מחולקים לשמונה מחוזות:

צפון: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור הצפון: טבריה, עפולה, בית שאן, צפת ומעלות.

חיפה: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור חיפה: חיפה, חדרה, פרדס חנה-כרכור והקריות.

תל אביב: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור תל אביב ומישור החוף, ובכלל זה: תל אביב, בת-ים, פתח תקווה, רמת גן, חולון, הרצליה, נתניה ועוד.

מרכז: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור המזרחי ובאזור הדרומי של מרכז הארץ, ובכלל זה: כפר סבא, ראש העין, ראשון לציון, רחובות ועוד.

מנח"י (מינהל חינוך ירושלים): למחוז זה משויכים בתי ספר הממוקמים בעיר ירושלים בלבד. בשל כך אכנה מחוז זה להלן בשם "ירושלים (עיר)".

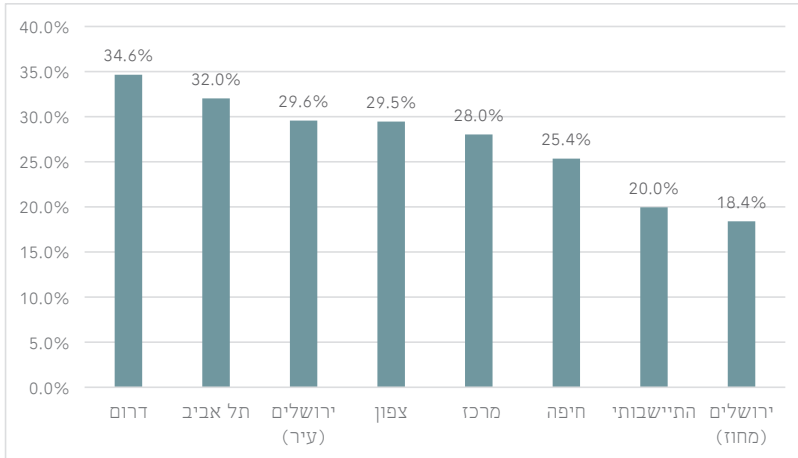
ירושלים: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור ירושלים, ללא בתי הספר בעיר ירושלים עצמה. בכלל זה: מטה בנימין, מעלה אדומים, בית שמש, מודיעין ועוד. להלן אכנה מחוז זה בשם "ירושלים (מחוז)".

דרום: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור הדרום ובכלל זה: אשדוד, אשקלון, אופקים, באר שבע, דימונה, ערד ועוד.

חינוך התיישבותי: למחוז זה משויכים בתי ספר פנימייתיים הממוקמים בכל רחבי הארץ. בתי ספר אלו הם למעשה מוסדות על-אזוריים, וברבים מהם לומדות תלמידות המתגוררות שלא במחוז הגאוגרפי שבו ממוקם בית הספר, כך שגם עבור מחקר זה כדאי להתייחס אליהן בנפרד ולא כחלק מהמחוז שבו בית הספר ממוקם. ראוי לציין כי חלק ניכר מבתי הספר הללו הם למעשה אולפנות בעלות אוריינטציה תורנית המאופיינות בתלמידות ברמה חברתית-כלכלית גבוהה כדוגמת אולפנת בהר"ן, אולפנת אבן שמואל ואולפנת כפר פינס, אך ישנם גם בתי ספר אזוריים של קיבוצים דתיים המשתייכים לחינוך ההתיישבותי.

בתרשים הבא מוצגים נתוני הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי מחוז.

תרשים 8.5: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי מחוז

המחוז שבו שיעור המתגייסות הוא הגבוה ביותר הוא מחוז דרום (34.6%), ולאחריו מחוז תל אביב (32%). מנגד, שיעור המתגייסות נמוך באופן יחסי במחוז ירושלים (18.4%) ובבתי הספר הפנימייתיים של המחוז ההתיישבותי (20%). בעוד בתרשים הקודם הוצגה תמונת המצב העדכנית ביותר, הרי שבלוח הבא מוצגות המגמות לאורך השנים 2011-2016.

לוח 8.3: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016, לפי מחוז

מחוז	צפון	חיפה	מרכז	תל אביב	ירושלים (מחוז)	ירושלים (עיר)	דרום	התיישבותי
ממוצע תלמידות בשנה	535	348	905	1,259	893	815	924	1,154
2011	27.0%	13.1%	18.8%	18.9%	12.0%	27.5%	26.4%	18.3%
2012	25.6%	13.8%	22.7%	22.5%	13.7%	22.3%	24.4%	18.1%
2013	26.7%	20.8%	21.8%	23.7%	17.6%	25.8%	28.9%	18.5%
2014	20.8%	24.3%	27.9%	25.8%	21.7%	30.0%	28.3%	19.5%
2015	31.0%	21.9%	25.1%	28.7%	23.0%	31.3%	27.6%	24.2%
2016	29.5%	25.4%	28.0%	32.0%	18.4%	29.6%	34.6%	20.0%
שיעור השינוי בין 2011 ל-2016	9.0%	93.3%	49.3%	69.1%	53.1%	7.4%	31.1%	8.9%

בארבעה מחוזות נרשם גידול משמעותי בשיעור המתגייסות בין שנתון 2011 לשנתון 2016: חיפה (93.3%), תל אביב (69.1%), ירושלים (53.1%) ומרכז (49.3%). מחוזות ירושלים וחיפה היו בשנתון 2011 המחוזות עם שיעור המתגייסות הנמוך ביותר (12% - 13), והמגמה מראה שמחוז חיפה התקרב עם השנים לשיעור המתגייסות הארצי של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי (25.4%), בעוד שבמחוז ירושלים הייתה עלייה משמעותית עד לשנתון 2015 ולאחר מכן ירידה בשנתון 2016. לעומתם, במחוז מרכז ובמחוז תל אביב שיעור המתגייסות משנתון 2011 היה קרוב לשיעור המתגייסות הארצי של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי (18.8% ו-18.9%), ובמהלך השנים הם חוו גידול משמעותי בשיעור המתגייסות ואף עברו את השיעור הממוצע הארצי, ובפרט מחוז תל אביב ששיעור המתגייסות בו הגיע עד ל-32%.

מנגד, במחוזות הפריפריה הגאוגרפית (צפון ודרום) ובעיר ירושלים שיעור המתגייסות היה בשנתון 2011 הגבוה ביותר (כ-27% בשלושת המחוזות), אך העלייה עד לשנתון 2016 בשיעור המתגייסות הייתה מינורית מאוד: במחוז הצפון עלייה של 9%, בעיר ירושלים עלייה של 7.4%, ובמחוז דרום עד לשנת 2015 הייתה עלייה מינורית של 4.6% בלבד. בשנתון 2016 הייתה קפיצה בשיעור המתגייסות כך ששיעור השינוי בין שנתון 2011 לשנתון 2016 היה 31.1%, עדיין נמוך ביחס לגידול בשיעור המתגייסות במחוזות חיפה, תל אביב, ירושלים ומרכז.

על מנת לעמוד על היחס שבין ממצאים אלו ובין הממצאים בדבר הרמה החברתית-

כלכלית של המתגייסות, מוצג בלוח הבא שיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנים 2011-2016 שלמדו בבתי ספר בחמישון טיפוח 1 ובחמישון טיפוח 2, לפי מחוז.

לוח 8.4: בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016, לפי מחוז וחמישון טיפוח

ממוצע תלמידות בשנה	צפון	חיפה	מרכז	תל אביב	ירושלים (מחוז)	ירושלים (עיר)	דרום	התיישבותי
ממוצע תלמידות בשנה	535	348	905	1,259	893	815	924	1,154
שיעור תלמידות בבתי ספר בחמישון טיפוח 1	0.0%	0.0%	73.3%	33.3%	10.7%	12.2%	0.0%	37.1%
שיעור תלמידות בבתי ספר בחמישון טיפוח 2	0.0%	15.5%	15.1%	18.1%	63.8%	31.0%	8.4%	40.8%

במחוזות הפריפריה הגאוגרפית ישנו מיעוט של תלמידות מרקע חברתי-כלכלי גבוה: במחוז צפון אין בכלל בתי ספר בשני החמישונים הגבוהים, ובמחוז דרום אין בתי ספר בחמישון 1 ורק 8.4% מהתלמידות למדו בבתי ספר בחמישון 2. שיעור נמוך במיוחד של תלמידות מרקע חברתי-כלכלי גבוה ניתן לראות גם במחוז חיפה שרק 15% מהתלמידות בו בשנתונים 2011-2016 למדו בבתי ספר בחמישונים הגבוהים. מנגד, במחוז מרכז, מחוז ירושלים ומחוז התיישבותי רוב מוחלט של התלמידות הינן מרקע חברתי-כלכלי גבוה; במחוז מרכז 73.3% מהתלמידות למדו בבתי ספר בחמישון 1, ועוד 15.1% בחמישון 2 (ביחד כמעט 90%); במחוז התיישבותי 77.9% מהתלמידות הן משני החמישונים הגבוהים, ובמחוז ירושלים (מחוז) 74.5%. במחוז תל אביב ובמחוז ירושלים (עיר) שיעור התלמידות בבתי ספר משני החמישונים הגבוהים נע סביב 50%.

אם כן, רוב המחוזות שבהם נרשמה עלייה משמעותית בשיעור המתגייסות הם מחוזות ששיעור ניכר מהתלמידות בהם לומדות בבתי ספר בדירוג חברתי-כלכלי גבוה יחסית (מרכז, ירושלים ותל אביב). החריג הבולט בהקשר זה הוא מחוז חיפה שהתלמידות בו אינן בדירוג חברתי-כלכלי גבוה, אם כי יש לציין ששיעור התלמידות במחוז זה נמוך מאוד בחינוך הממלכתי-דתי באופן יחסי לשאר המחוזות. חריג מרכזי מהכיוון השני הוא מחוז התיישבותי שרובן המוחלט של התלמידות המשיכות אליו לומדות בבתי ספר בדירוג חברתי-כלכלי גבוה, אך שיעור הגידול בהיקף המתגייסות בו קטן מאוד.

ניתוח של הממצאים העולים מסעיף זה מעלה את התמונה הבאה: הגידול המשמעותי בשיעור המתגייסות נרשם במחוזות הממוקמים במרכז הארץ, באזור בו מתגוררת קבוצה משמעותית בחברה הדתית-לאומית שזכתה על ידי הסוציולוגים לכינוי "הרוב

הבורגני הדומם".¹⁶⁶ קבוצה זו מתואמת במידה רבה עם דירוג חברתי-כלכלי גבוה, אם כי גם במחוז חיפה שאינו מאופיין בדירוג זה נצפתה מגמה של גידול משמעותי. כך למשל, נרשם גידול משמעותי בשנתונים 2011-2016 בשיעור המתגייסות באולפנת השומרון באלקנה (מ-18% בשנתון 2011 ל-41% בשנתון 2016), באולפנת צביה בהרצליה (מ-10% ל-53%) ובאולפנת הרא"ה ברמת גן (מ-13% ל-35%).

למעשה, דווקא נתוני מחוז ירושלים מראים מגמה זו של עלייה בשיעורי הגיוס בקרב הזרם המרכזי והבורגני של הציונות הדתית. מחוז זה מורכב מבתי ספר בשש רשויות מקומיות שניתן לחלקן לשני סוגים: שתי רשויות מקומיות הקרובות למרכז הארץ: מודיעין ובית שמש; ולצידן ארבע רשויות מקומיות ביהודה ושומרון, רובן בעלות נטיות חרדיות-לאומיות: מטה בנימין, בית אל, קריית ארבע ומעלה אדומים. הממצאים מלמדים כי באזורים החרד"ליים שבמחוז זה שיעור המתגייסות כמעט ולא השתנה במהלך השנים והוא נשאר נמוך גם בשנת 2016 (ואף ירד בחלק מהמוסדות): 0% מתגייסות באולפנת מעלה לבונה ובאולפנת נריה, 1% באולפנת רעיה בבית אל, ו-6% באולפנת צביה כוכב יעקב. לעומת זאת, בבתי הספר באזורים הבורגניים של מחוז זה נרשמה עלייה חדה בשיעור המתגייסות: למשל, באולפנת בני עקיבא במודיעין (מ-24% בשנתון 2011 ל-48% בשנתון 2016) ובאולפנת נגה שבבית שמש (מ-31% ל-65%).

המגמה של עלייה קלה בלבד בשיעור המתגייסות ביישובים בעלי המאפיינים החרד"ליים באזור ירושלים באה לידי ביטוי גם בנתוני מחוז התיישבותי. מחוז זה משקף, כאמור לעיל, בעיקר מוסדות פנימייתיים בעלי נטיות לכיוון החרד"לי, ולפיכך שיעור המתגייסות בו הוא נמוך יחסית (20%), וכאמור גם לא נצפתה בו מגמת גידול משמעותית בשיעור המתגייסות על אף הדירוג החברתי-כלכלי הגבוה של התלמידות בבתי ספר אלו: מתוך 14 בתי הספר בחינוך התיישבותי בשנת 2016, בשבעה שיעור המתגייסות לא עלה על 6%, ובשלושה מהם הוא אף עמד על 0% (למשל, באולפנת בהר"ן בגדרה). נתונים אלו מאוזנים בעיקר בשל השיעור הגבוה של מתגייסות בבתי ספר האזוריים של הקיבוצים הדתיים הנכללים גם הם במחוז התיישבותי.

מן העבר השני, גם בעיר ירושלים, שבה שיעור מתגייסות גבוה יחסית (29.6% בשנת 2016) לא נרשם גידול משמעותי בשיעור המתגייסות. נראה שהדבר נובע מכך שהעיר ירושלים מאופיינת בשתי קבוצות דתיות-לאומיות מנוגדות: קבוצה דתית-ליברלית וקבוצה חרד"לית. בקבוצה החרד"לית שיעור המתגייסות הוסיף להיות נמוך יחסית גם בשנת 2016. לעומת זאת, בקבוצה הדתית-ליברלית שיעור המתגייסות אמנם גבוה מאוד, אך הוא היה כזה גם בשנתון 2011, כך שהגידול לא היה משמעותי. תופעה

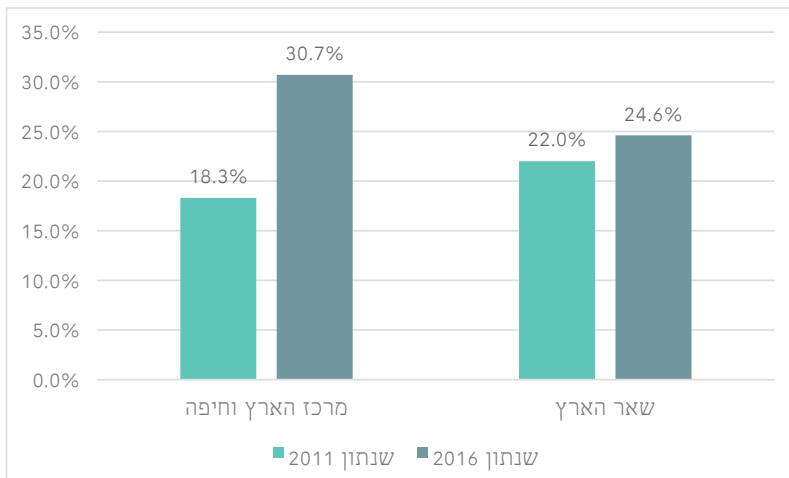
166. ראו למשל בספרו של שלג, 2000.

דומה נצפתה גם בכמה בתי ספר דתיים-ליברליים בחינוך ההתיישבותי: כך למשל, במקיף שדה אליהו עמד שיעור המתגייסות בשנתון 2016 על 66%, אך למעשה כבר בשנתון 2011 הוא עמד על 62%. יתירה מכך, בתיכון האזורי של קיבוץ יבנה עמד שיעור המתגייסות בשנתון 2016 על 80%, אך בשנתון 2011 הוא היה גבוה יותר ועמד על 88%.

המסקנה העולה מדברים אלו היא שבשלוש קבוצות משמעותיות בחברה הדתית-לאומית שיעור המתגייסות לא עלה באופן משמעותי לאורך השנים: הקבוצה הפריפריאלית, הקבוצה החרד"לית – ששיעור המתגייסות עלה בה במקצת אך הוא נשאר נמוך מאוד, והקבוצה הדתית-ליברלית – ששיעור המתגייסות בה הוא אמנם גבוה מאוד, אך הוא היה כזה כבר בשנתון 2011. לקבוצות אלו ניתן לצרף כאמור גם את הקבוצה החב"דניקית שבה שיעור הגיוס היה ונותר אפסי. לעומת קבוצות אלה מתבלטת קבוצה משמעותית אחת שבה שיעור המתגייסות זינק בין שנתון 2011 לשנתון 2016 באופן חד: הקבוצה הממוקמת במרכז הארץ ובאזור חיפה המייצגת את הרוב הבורגני הדומם של החברה הדתית-לאומית.

בתרשים הבא מוצגים הנתונים מתוך השוואה בין שתי קבוצות בלבד: תלמידות בבתי ספר ממרכז הארץ וחיפה (כולל רשויות ממחוז ירושלים שאינן ביהודה ושומרון: מודיעין ובית שמש); ומולן תלמידות בבתי ספר בשאר המחוזות: צפון, דרום, העיר ירושלים, חינוך התיישבותי ורשויות ממחוז ירושלים הממוקמות ביהודה ושומרון)

תרשים 8.6: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 2011 לעומת שנתון 2016, לפי אזור גאוגרפי

השינוי בשיעור המתגייסות התרחש באופן מובהק בקרב תלמידות ממרכז הארץ ואזור

חיפה, בעוד בשאר המחוזות השינוי היה מינורי בלבד. כך, בקרב התלמידות ממרכז הארץ וחיפה שיעור המתגייסות עלה ב-67.8% (מ-18.3% בשנתון 2011 ל-30.7% בשנתון 2016), בעוד שבשאר המחוזות שיעור המתגייסות עלה ב-11.8% (מ-22% ל-24.6%).

8.2.3. רשת חינוך

בסעיף זה מוצגים שיעורי הגיוס בחלוקה לפי רשת החינוך של בתי הספר שבהן למדו בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. חלק ניכר מבתי הספר העל-יסודיים בישראל שייכים לרשת חינוך, ובפרט בחינוך הממלכתי-דתי: 58% מהתלמידות בכיתה י"ב בחינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016 למדו בבתי ספר המשתייכים לרשת חינוך.¹⁶⁷ חשיבות בחינת שיעורי הגיוס בחלוקה לרשתות נובעת מכך שבמקרים רבים לרשתות החינוך יש מאפיינים ייחודיים המתבטאים בתפיסה החינוכית של בית הספר ובמאפייני התלמידים, ובפרט בחינוך הממלכתי-דתי. להלן מוצגות הרשתות השונות הפועלות בחינוך הממלכתי-דתי העל-יסודי לבנות, כולל פיסקה קצרה המתארת את תפיסת העולם והמאפיינים המרכזיים של כל רשת.¹⁶⁸ כטבען של הגדרות קצרות וכלליות, התיאור הוא דיכוטומי ומכליל באופן יחסי, אך נראה שהוא אכן משקף את הכיוונים הכלליים של הרשתות השונות. הרשתות מוצגות לפי שיעור התלמידות הלומדות בהן מכלל בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016.

בני עקיבא (18% מהתלמידות): רשת זו היא רשת החינוך מיסודה של תנועת הנוער בני עקיבא. בדומה לתנועת הנוער, גם הרשת מציגה תפיסה דתית-לאומית הנתפסת בציבוריות הישראלית כזרם המרכזי של הציונות הדתית המזוהה לא פעם עם המפד"ל על גלגוליה השונים. בהתאם לכך, הרשת גם מכילה בתוכה קבוצות שונות בצינונות הדתית. יו"ר הרשת הוא הרב חיים דרוקמן המזוהה גם הוא עם תפיסה דתית-לאומית מסוג זה.

אמי"ת (14%): רשת זו מציגה תפיסת עולם דתית הנחשבת למודרנית וליברלית יחסית. הרשת שמה דגש מרכזי על ערכי פתיחות, מחויבות דתית מתוך בחירה וחינוך למצוינות בכל תחומי הידע. בדומה לרשת בני עקיבא, גם רשת אמי"ת פועלת בקרב

¹⁶⁷ נתון זה, וכן ההתייחסות להלן לשיעור התלמידות בכל רשת, מתייחסים כאמור רק לנתונים על בתי הספר שיש מידע על שיעורי הגיוס של התלמידות בהן. כאמור לעיל, 86.4% מהתלמידות לומדות בבתי ספר שיש לגביהם מידע.

¹⁶⁸ על מנת להגדיר את הרשתות השתמשתי בעיקר במידע שהרשתות מפרסמות על אודות עצמן באתרי האינטרנט שלהן, וכן בערך הוויקיפדיה של כל רשת, מתוך רצון להציג את הרשתות בצורה אובייקטיבית ככל הניתן.

מגוון רחב של אוכלוסיות בכל רחבי הארץ, אם כי באופן יחסי יש לה פעילות גבוהה יותר באזורי הפריפריה החברתית והגאוגרפית, והיא מפעילה תיכונים מקיפים רבים באזורים אלו.

צביה (12%): רשת זו מציגה תפיסת עולם דתית המזוהה כחרדית-לאומית. הרשת קרויה על שמו של הרב צבי יהודה קוק ז"ל, והיא הוקמה על ידי תלמידיו מייסבת מרכז הרב שרמת החינוך התורני בבתי הספר הממלכתיים-דתיים לא סיפקה אותם. הסלוגן של הרשת הוא "מובילה בחינוך התורני-ציוני". בניגוד לרשתות האחרות, כל המוסדות התיכוניים לבנות ברשת צביה מוגדרים כ"אולפנה".

אורט+דרכא (8%): רשת אורט איננה רשת דתית ביסודה אלא היא רשת טכנולוגית-מדעית שיש לה גם בתי ספר דתיים. הפעילות של הרשת בחינוך הממלכתי-דתי ממוקדת בפריפריה הגאוגרפית. בדומה לרשת אורט גם רשת דרכא איננה רשת דתית אלא היא רשת הפונה לכלל המגזרים בישראל. הרשת נוסדה על ידי קרן רש"י וכי"ח אליאנס במטרה "לחזק את בתי הספר בפריפריה הגיאוגרפית-חברתית בישראל". בהתאם לכך, בתי הספר של הרשת – לרבות בחינוך הממלכתי-דתי – ממוקמים בפריפריה החברתית והגאוגרפית. בשל הדמיון בין שתי רשתות אלו והעובדה שמספר התלמידות בכל אחת מהן קטן יחסית מוצגים הנתונים של שתיהן ביחד.

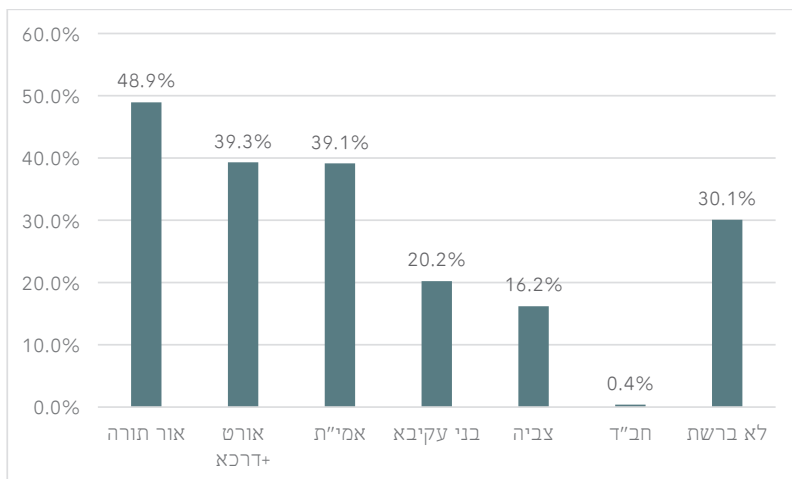
חב"ד: אהלי יוסף יצחק (7%): רשת החינוך של חב"ד מאגדת תחתיה את בתי הספר השונים של חסידות חב"ד ברחבי הארץ. הרשת מציגה תפיסת עולם ברורה ומובהקת של חסידות חב"ד ומרבית התלמידות ברשת גם נמנות על משפחות המשויכות לחסידות.¹⁶⁹

אור תורה (3%): רשת זאת מזוהה במובהק עם תפיסת עולם דתית-ליברלית, ובפרט עם תפיסת העולם של האורתודוקסיה המודרנית בארה"ב. מייסד הרשת ומנהיגה הרוחני הוא הרב שלמה ריסקין, תלמידו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק ז"ל מהישיבה אוניברסיטי, והחל משנת 2015 מכהן לצידו כיו"ר עמית הרב דוד סתיו, רב היישוב שוהם ויו"ר ארגון צהר. רשת זו מפעילה מוסדות בירושלים ובגוש עציון בלבד.

בתרשים הבא מוצגים נתוני הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי רשת חינוך.

169. בניגוד לרשתות האחרות רשת החינוך של חב"ד לא מחזיקה בבעלות על המוסדות. לצורך פרק זה פרט זה אינו רלוונטי.

תרשים 8.7: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי רשת חינוך

ראשית, ניתן לראות שבכל הרשתות שיעור המתגייסות נמוך מ-50%, כך שהאופציה המועדפת על התלמידות בכל הרשתות היא עדיין השירות הלאומי. עם זאת, גם ברשת אור תורה שיעור המתגייסות הוא הגבוה ביותר ועומד על 48.9%, כמעט כמו שיעור המשרתות בשירות הלאומי מקרב בוגרות רשת זו (50%).

שנית, ניתן לחלק את תלמידות החינוך הממלכתי-דתי לחמש קבוצות שונות של שיעור גיוס ומאפייני רשתות, באופן דומה לחלוקה שביצענו בפרק הקודם:

1. הקבוצה הדתית-ליברלית: בשתי הרשתות המאופיינות כדתיות-ליברליות, אור תורה ואמית, שיעור המתגייסות הוא גבוה במיוחד (48.9% באור תורה ו-39.1% באמית).

2. הקבוצה הדתית-פריפריאלית: ב"דבוקה" הבאה ניתן לראות את רשתות אורט ודרכא, שבהן שיעור גיוס גבוה יחסית (39.3%), ושתיהן כאמור פועלות בעיקר בפריפריה הגאוגרפית והחברתית של ישראל.

3. קבוצת הזרם המרכזי של הציונות הדתית: הקבוצה הבאה הינה רשת בני עקיבא שבה שיעור גיוס של 20%. כאמור לעיל, רשת זה מאופיינת בציבור רחב ומגוון, ובתפיסה של הזרם המרכזי של הציונות הדתית.

4. הקבוצה החרד"לית: ברשת צביה המייצגת תפיסה הקרובה יותר לכיוון החרד"לי שיעור הגיוס נמוך בפער ניכר ועומד על 16.2%.

5. הקבוצה החרדית-חב"דניקית: ברשת חב"ד המייצגת תפיסה חרדית-חב"דניקית שיעור הגיוס הוא אפסי ועומד על 0.4% בלבד.

בעוד בתרשים הקודם הוצגה תמונת המצב העדכנית ביותר, הרי שכלוח הבא מוצגת מגמות הגיוס לפי רשתות בשנתונים 2011-2016.

לוח 8.5: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016, לפי רשת חינוך

לא ברשת	צביה	חב"ד	בני עקיבא	אמ"ת	אורט+דרכא	אור תורה	
2,626	808	473	1,229	961	534	204	ממוצע תלמידות בשנה
21.9%	6.3%	1.2%	14.2%	31.9%	33.3%	45.7%	2011
22.0%	9.0%	1.2%	15.0%	31.4%	37.0%	38.5%	2012
25.1%	9.5%	0.2%	17.7%	35.4%	33.1%	42.3%	2013
29.0%	9.2%	2.4%	20.1%	39.3%	26.9%	46.1%	2014
29.9%	13.1%	1.7%	21.1%	37.5%	38.2%	47.2%	2015
30.1%	16.2%	0.4%	20.2%	39.1%	39.3%	48.9%	2016
37.4%	157.5%	-	42.2%	22.8%	18.1%	7.1%	שיעור השינוי בין 2011 ל-2016
21.1%	35.6%	25.7%	49.1%	11.2%	5.7%	0.0%	שיעור תלמידות בבתי ספר בחמישון שיפוח 1
27.0%	42.6%	0.0%	21.1%	28.7%	0.0%	100%	שיעור תלמידות בבתי ספר בחמישון שיפוח 2

נתוני התרשים מצביעים על מגמות לא אחידות בנוגע לשינוי בשיעור המתגייסות בקרב בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016. ראשית, שתי הרשתות בקבוצה הדתית-ליברלית – אמ"ת ואור תורה – לא מציגות מגמה אחידה. בעוד ברשת אמ"ת ניתן לראות עלייה של 22.8% בשיעורי הגיוס, הרי שברשת אור תורה השינוי הוא מינורי יותר ועומד על 7.1%. נראה שהדבר נובע מהבדל מהותי בין שתי הרשתות: רשת אור תורה פועלת באזור ירושלים וגוש עציון בלבד, ואילו רשת אמ"ת כלל לא פועלת באזור זה, אלא ממוקדת יותר באזור המרכז והפריפריה. הדבר בא לידי ביטוי גם בכך שברשת אור תורה כל בתי הספר מדורגים בחמישון 2, בעוד ברשת אמ"ת שיעור התלמידות הלומדות בבתי ספר בחמישון 1 או 2 עומד על 39.9%. נראה שהדבר מלמד – כפי שהראיתי גם בסעיף הקודם – כי דווקא בקבוצה הדתית-ליברלית (בעלת המאפיינים הירושלמים) לא היו שינויים משמעותיים, ושיעורי הגיוס הגבוהים בה היו קיימים עוד

לפני שהתחילה העלייה המשמעותית. באשר לרשתות הפריפריאליות (אורט ודרכא), ניתן לראות בהן עלייה של 18.1% בשיעור המתגייסות.

מנגד, ברשתות בני עקיבא וצביה – שבהן שיעורי הגיוס הם הנמוכים ביותר מלבד רשת חב"ד – השינויים בשיעורי הגיוס לאורך השנים היו המשמעותיים ביותר. הדבר נובע גם מכך ששיעורי הגיוס בהן היו נמוכים מאוד, כך שעלייה קלה יחסית הביאה לגידול משמעותי בשיעור השינוי, אך על כל פנים ברור שהדבר גם מלמד על מגמה כלשהי.

באשר לרשת בני עקיבא, שהיא כאמור הרשת הגדולה ביותר מבחינת מספר התלמידות, נראה שהעלייה המשמעותית בהיקפי הגיוס בה מלמדת שהעלייה הכללית בשיעורי הגיוס של נשים דתיות נובעת בעיקר מעלייה בשיעור הגיוס בקרב הזרם המרכזי של הציונות הדתית, "הרוב הבורגי הדומם" של החברה הדתית-לאומית. למעשה, גם בבתי הספר שאינם פועלים במסגרת רשתות ישנו גידול משמעותי בשיעור המתגייסות. ייתכן שהדבר קשור לכך שמרבית בתי הספר שאינם פועלים תחת רשתות הם בתי ספר "רגילים" שאינם משויכים לתת-קבוצה קטנה יותר המבקשת לכונן לעצמה רשת חינוך עם דגשים חינוכיים, כדוגמת חב"ד, ציבור חרד"לי או ציבור דתי-ליברלי. אם הדברים אכן נכונים הרי שהם רק מחזקים את הטענה בדבר השינוי המשמעותי המתרחש דווקא בזרם המרכזי של הציונות הדתית.¹⁷⁰

באשר לרשת צביה, ניתן לראות שעלייה משמעותית בשיעור המתגייסות ברשת זו התרחשה בתוך שנתיים, בין שנתון 2014 (9.2% מתגייסות) לשנתון 2016 (16.2% מתגייסות). שיעור המתגייסות מרשת זו הוא עדיין הנמוך ביותר בחינוך הממלכתי-דתי (מלבד רשת חב"ד), וכן חשוב לציין שחלק משמעותי משינוי המגמה ברשת צביה נובע מהשינוי בבית ספר יחיד, אולפנת צביה הרצליה, ששיעור המתגייסות בה עלה מ-10% בשנתון 2011 (6 מתגייסות) ל-53% בשנתון 2016 (65 מתגייסות), כך שלמעשה, 41.7% מבוגרות רשת צביה המתגייסות לומדות במוסד זה. עם זאת, ניתן לראות גם שינוי מסוים במוסדות אחרים ברשת צביה: בעוד שבשנתון 2011 היה רק מוסד אחד ברשת צביה (מתוך 13 מוסדות) ששיעור המתגייסות בו עלה על 13%, בשנת 2016 היו שישה מוסדות (מתוך 16) שבהם שיעור המתגייסות עלה על 15%, מתוכם בארבעה מוסדות שיעור המתגייסות עלה על 25%. נראה שתהליך זה מלמד על כך שגם במוסדות בעלי תפיסת עולם המתנגדת באופן מובהק לשירות צבאי של נשים דתיות, ניתן לראות מגמה של הפיכת השירות בצה"ל לתופעה סטנדרטית שאינה ייחודית לתלמידות בודדות בלבד.

¹⁷⁰ טענה זו בנוגע לבתי הספר שאינם בבעלות רשת עולה כאן כהשערה בלבד, והיא עדיין נדרשת לבדיקה מעמיקה יותר על בסיס אפיון רציני ורחב של בתי הספר שאינם פועלים תחת רשתות, החורג מגבולותיו של מחקר זה.

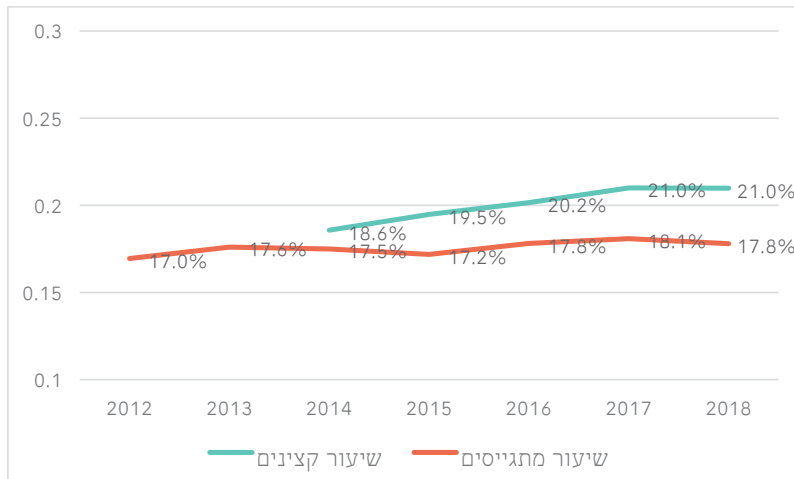
8.3. יציאה לקצונה

8.3.1. גברים

כאמור לעיל, מלבד סוגיית שירות הנשים הדתיות בצה"ל נראה שגם סוגיית היקף הקצינים הדתיים בצה"ל מעוררת עניין רב בשיח הציבורי. במפתיע, על אף השיח הציבורי הנרחב בנושא כמעט לא פורסמו עד כה נתונים מפורטים בנושא, בוודאי שלא נתונים עדכניים. למעשה, במקרים רבים ישנו בלבול בין נתוני שיעור הקצינים הדתיים בחיל הרגלים (חי"ר) או בשירות קרבי ובין נתוני שיעור הקצינים הדתיים מבין כלל הקצינים ("אחוז הדתיים בבה"ד 1").

צה"ל אינו אוסף מידע שיטתי על אורח החיים וההשקפה הדתית של החיילים המשרתים בו, ולכן לא ניתן לקבוע מהו שיעור הקצינים הדתיים או חובשי הכיפות הסרוגות בצבא. הנתונים הזמינים מתייחסים למאפייני היציאה לקצונה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל מסיימי קורס קצינים בשנים 2014-2018 בהשוואה לשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים בשנים 2012-2018.

תרשים 8.8: שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הגברים מסיימי קורס קצינים בשנים 2014-2018 לעומת שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים

ניתן לראות עלייה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שסיימו קורס קצינים מבין כלל מסיימי קורס קצינים, מ-18.6% בשנת 2014 ל-21% בשנים 2017 ו-2018.

בתרשים מוצג גם שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים לצה"ל בשנים הרלוונטיות, ונתון זה מוצג החל משנת 2012 בשל כך שמסלול סטנדרטי של יציאה לקצונה מסתיים כשנתיים או יותר מעת הגיוס. ניתן לראות שבתקופה זו הייתה עלייה קלה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים לצה"ל, אך העלייה בשיעורם בקרב הקצינים הייתה משמעותית יותר. כך, שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המסיימים קורס קצינים גבוה יותר משיעורם של בוגרי החינוך הממלכתי המתגייסים לצבא, אך הפער איננו רחב מאוד: בשנת 2018 היוו בוגרי החינוך הממלכתי-דתי 21% מבין מסיימי קורס קצינים, בעוד שבשנים הרלוונטיות שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין המתגייסים עמד על כ-18%.

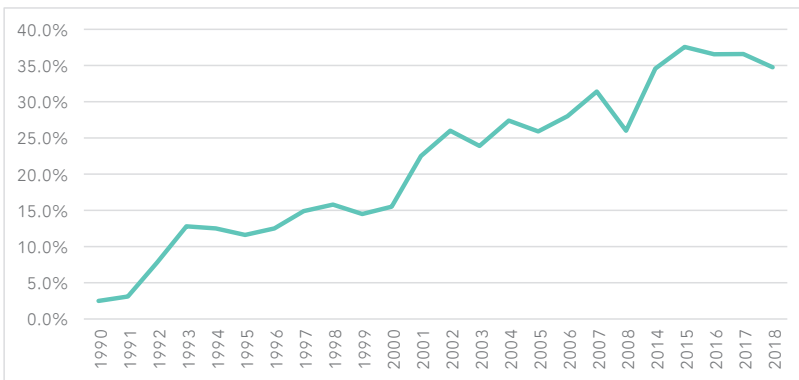
מכאן ואילך אתמקד בנתוני שיעור הקצינים לפי חיל, ובתחילה אציג את הנתונים על שיעור הקצינים מבין מסיימי קורס קציני חי"ר. הנתונים שיש ביכולתו של הצבא לספק כיום בתחום הקצונה הם על השנים 2014-2018, אך בנושא זה ישנם נתונים זמינים גם על השנים 1990-2008 שפורסמו בשנת 2010 במסגרת מאמר בירחון הצבאי "מערכות"¹⁷¹ לפיכך, בתרשים הבא מוצגים הנתונים על השנים 1990-2008 ועל השנים 2014-2018.

171. המאמר פורסם בעילום של על ידי ב', מפקד יחידה מובחרת. ראו: מערכות, 2010.

תרשים 8.9: שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין הגברים שסיימו קורס קציני חי"ר (חיל רגלים) בשנים 1990-2008, 2014-2018

שנה	שיעור קצינים
2002	26.0%
2003	23.9%
2004	27.4%
2005	25.9%
2006	28.0%
2007	31.4%
2008	26.0%
2014	34.6%
2015	37.6%
2016	36.6%
2017	36.6%
2018	34.8%

שנה	שיעור קצינים
1990	2.5%
1991	3.1%
1992	7.8%
1993	12.8%
1994	12.5%
1995	11.6%
1996	12.5%
1997	14.9%
1998	15.8%
1999	14.5%
2000	15.5%
2001	22.5%

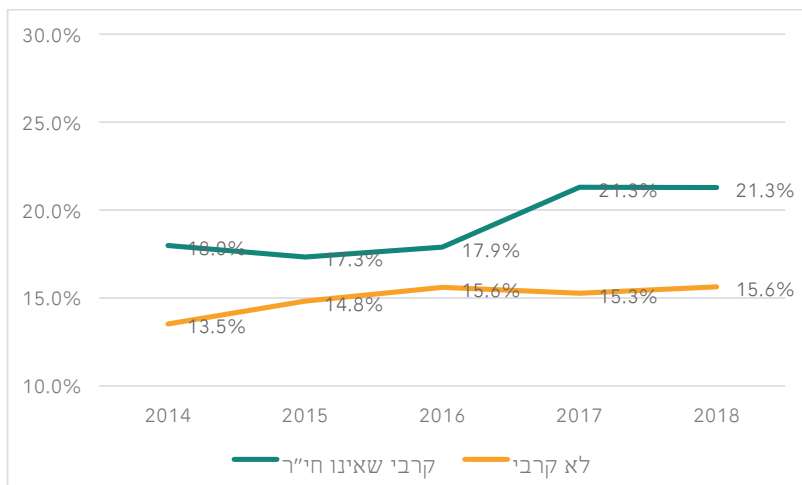

התמונה המסתמנת היא של עלייה הדרגתית במשך שלושה עשורים בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר. בשנת 1990 רק 2.5% ממסיימי קורס קציני חי"ר היו בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, ובשנת 2015 הגיע שיעור זה ל-37.6% (!). עם זאת, בין שנת 2015 לשנת 2018 ניתן לראות ירידה מתונה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר, כך שבשנת 2018 בוגרי החינוך הממלכתי-דתי היו 34.8% מבין מסיימי קורס קציני חי"ר. על כל פנים, העלייה

בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר בין שנת 1990 לשנת 2018 היא עלייה של פי 14 (!). כמו כן, שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר בעשור האחרון למעשה כפול משיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בקרב כלל המתגייסים, שעמד בשנים 2011-2018 על 17%-18%.

בתרשים הבא מוצגים נתוני שיעור מסיימי קורס קצינים המשרתים בשירות קרבי שאינו חי"ר (שריון, תותחנים ועוד) לצד שיעור מסיימי קורס קצינים ביחידות שאינן קרביות (תומכי לחימה ויחידות מטה). בנושא זה אין נתונים זמינים מלפני שנת 2014.

תרשים 8.10: שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים המשרתים בשירות קרבי שאינו חי"ר וביחידות שאינן קרביות בשנים 2014-2018

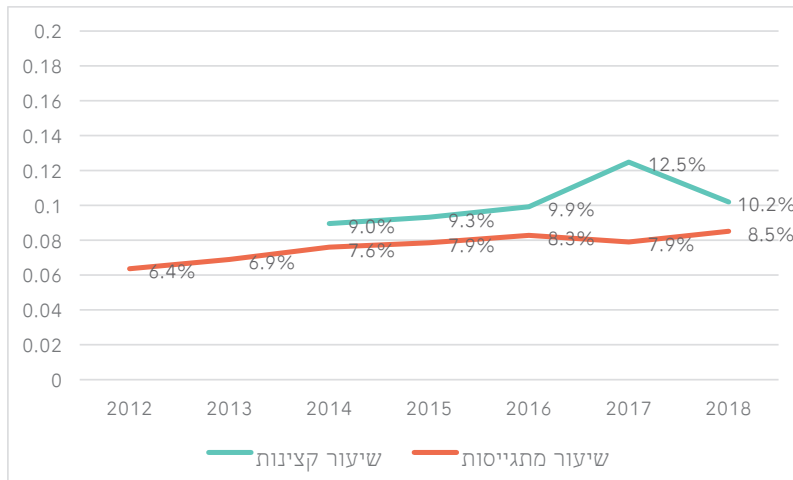
על אף ששיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר גבוה בהרבה משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ביחידות קרביות שאינן חי"ר וביחידות שאינן קרביות, המגמה החל משנת 2015 היא הפוכה: כך, בעוד ששיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר נמצא בירידה החל משנת 2015, כפי שהוצג לעיל, הרי שבשנים האחרונות ישנה עלייה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים בחילות קרביים שאינן חי"ר וכן ביחידות לא קרביות. שיעור מסיימי קורס קצינים המשרתים בשירות קרבי שאינו חי"ר עלה מ-17.3% בשנת 2015 ל-21.3% בשנת 2018, ושיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המשרתים ביחידות לא-קרביות עלה מ-13.5% בשנת 2014 ל-15.6% בשנת 2018. כך, נכון לשנת 2018,

שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים ביחידות קרביות שאינן חי"ר גבוה במעט משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים לצה"ל, ואילו שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים ביחידות שאינן קרביות נמוך במעט משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים לצה"ל.

8.3.2. נשים

בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל מסיימות קורס קצינים בשנים 2014-2018 בהשוואה לשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסות בשנים 2012-2018.

תרשים 8.11: שיעור הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל מסיימות קורס קצינים בשנים 2014-2018 לעומת שיעור בוגרות החינוך הממלכתי מבין כלל המתגייסות

בדומה לשיעור הקצונה בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, גם בקרב הנשים ניתן לראות כי שיעור הקצינות בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הקצינות מצוי בעלייה בשנים האחרונות, וכן ששיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין הקצינות גבוה יותר משיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין המתגייסות.

הנתונים מלמדים על עלייה הדרגתית בשיעור הקצינות בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הקצינות בין השנים 2014-2016, ולאחר מכן קפיצה משמעותית מ-9.9% מהקצינות בשנת 2016 ל-12.5% מהקצינות בשנת 2017, ולאחריה ירידה בשיעור

הקצינות עד ל-10.2% מבין כלל הקצינות בשנת 2018. על כל פנים, שיעור של בין 10% ל-12.5% מכלל הקצינות גבוה באופן ניכר משיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין המתגייסות שעמד בשנים 2015-2017 על כ-8%.

סיכום ודיון

פרק זה מעלה מסקנות שונות על השינויים בתחום הגיוס לצה"ל של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. להלן מוצגות המסקנות בנוגע לנשים וגברים בנפרד:

נשים: בעשור האחרון ישנה עלייה משמעותית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתגייסות לצה"ל. המחקר מלמד שהשינוי בשיעור המתגייסות אינו אחיד בין הקבוצות השונות בחברה הדתית-לאומית. רובו המוחלט של השינוי התרחש בקרב תלמידות ממרכז הארץ ומאזור חיפה – אזורים בהם מתגוררת בעיקר השדרה המרכזית של החברה הדתית-לאומית שזכתה בספרות המחקר לכינוי "הרוב הבורגני הדומם". בהתאם לכך, השינוי בשיעור המתגייסות ממוקד בעיקר בקרב תלמידות ברמה חברתית-כלכלית גבוהה. מנגד, בבתי הספר בפריפריה החברתית והגאוגרפית לא נרשמה עלייה משמעותית בשיעור המתגייסות. בדומה לכך, גם בבתי ספר ובאזורים המזוהים עם תפיסות חרדיות-לאומיות (חרד"ליות) נרשמה עלייה מתונה, ושיעור המתגייסות בבתי ספר אלו מוסיף להיות נמוך, אם כי גם שם ניתן לראות ניצני שינוי בשנתונים 2015 ו-2016. מן העבר השני, גם בבתי ספר ובאזורים המזוהים עם תפיסה דתית-ליברלית – שבהם שיעור המתגייסות הוא הגבוה ביותר בחינוך הממלכתי-דתי – לא נרשם במרבית המקרים שינוי משמעותי בשיעור המתגייסות. השיעור הגבוה של מתגייסות בקבוצה זו נצפה גם בעבר וברובו הוא לא נובע משינוי מגמה בשנים האחרונות.

גברים: בשלושת העשורים האחרונים ישנה עלייה משמעותית בשיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המשמשים כקציני חי"ר. שינוי זה מהווה מהפכה של ממש במאפייני הגיוס של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שניתן לשער שקשורה להקמת המכינות הקדם-צבאיות. עם זאת, בשנים האחרונות ישנה ירידה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר לצד עלייה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים ביחידות קרביות שאינן חי"ר וכן ביחידות שאינן קרביות. אף על פי כן, שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין המסיימים קורס קציני חי"ר הוא גבוה מאוד, פי שניים משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בקרב המתגייסים לצה"ל, בעוד שביחידות שאינן קרביות שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין הקצינים נמוך משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בקרב המתגייסים לצה"ל.